

Міжзоряний мандрівник
Джек Лондон

Зарубіжні авторські зібрання

Роман «Міжзоряний мандрівник» – останній великий твір письменника, що був надрукований за його життя (1915). У Сан-Квентінській державній в'язниці відбуває довічне ув'язнення колишній викладач аграрного коледжу, професор Дарел Стендінг. Він потрапив за ґрати через вбивство колеги з ревнощів.

В'язничні наглядачі, караючи його за непокірність, щоразу зашнуровують Дарела в брезентову «пекельну сорочку» – різновид в'язничних тортур, що може викликати серцевий напад. Навчившись упадати в транс, під час тортур Стендінг мандрує світами своїх колишніх життів: від доісторичних часів до початку XX століття. Чекаючи на страту, Дарел Стендінг стає живим уособленням принципу – найсильнішим у людині є її дух, який залишається навіть тоді, коли матеріальне тіло вмирає.

Джек Лондон

Міжзоряний мандрівник

© О. А. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2020

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2019

Розділ I

Ціле життя я мав якісь невиразні спогади про інші часи та інші місця. Я відчував, що в мені живе не одна, а кілька осіб. О, читачу мій, повір, що це відчуття є й у тебе. Позирни назад, у минуле, і ти згадаєш, що воно – частка досвіду твого дитинства. Ти ще тоді не визначився, не викристалізувався. Ти був ще пластичний: душа – мінливий плін, а свідомість і особистість – у процесі формування... так, формування і забування.

Ти багато позабував, читачу, але ці рядки невиразно нагадують тобі далекі туманні видива інших часів та інших країн, видива, до яких прикуті були твої дитячі очі. Тепер вони здаються тобі снами. Нехай це будуть сні, що тобі снились тоді, але звідки ж їхній зміст? У снах химерно переплітаються тільки знайомі нам речі. Зміст найдивовижніших снів наших – це зміст нашого досвіду. Дитиною, малою дитиною, ти падав уві сні з великої висоти, літав у повітрі, мов крилата істота; тебе переслідували якісь павуки та багатонігі болотяні плазуни; ти чув інші голоси, бачив інші обличчя, знайомі, як привиддя кошмарів, споглядав схід і захід сонця, зовсім відмінний від того, який тобі доводилося будь-коли бачити.

Оті дитячі сні – це ж і є хвилинні проблиски інших світів, інших життів, тих речей, що ти їх ніколи не бачив на світі, де ти тепер живеш.

А звідки ж вони? Ці інші життя?.. Ці інші світи?.. Можливо, коли ти прочитаєш те, що я маю написати, ти дістанеш відповідь на ці бентежні запитання, що я поставив тобі і що ти сам собі ставив, ще й не читавши цих рядків.

Вордсворт[1 - Вордсворт, Вільям (1770–1850) – англійський поет-романтик. Вашингтон, Джордж (1732–1799) – видатний американський політичний діяч, перший президент США. Замолоду багато подорожував.] знав. Він не був ні ясновидець, ані пророк. Він був звичайнісінька людина, така, як ти, як і всяка інша. Те, що він знав, те знаєш і ти, і кожен знає. Тільки він дуже влучно визначив це в одному місці, що починається словами: «Не ясно явлене і не цілком забуте».

І справді, в'язниця покриває своєю тінню нас, новонароджених істот, і надто швидко ми все забуваємо. А все-таки із самого малку ми пам'ятаємо інші часи й інші місця. Ще безпорадними немовлятами, спроможними тільки сидіти на руках або рачкувати на підлозі, ми вві сні літали в повітрі. Ми терпіли муки кошмарних снів, жахаючись чогось темного й страшного. Щойно на світ народившись, ми ще не маємо жодного досвіду, а проте вже знаємо страх; ми народилися з ним, з пам'яттю про нього, а пам'ять – це досвід.

Щодо мене самого, то ще в тому ніжному віці, коли я самим лише криком виявляв, що хочу їсти чи спати, – навіть тоді я вже знав, що я – міжзоряний мандрівник. Мої уста ще не вміли вимовити слова «король», а я напевне знав, що був колись королевичем, добре пам'ятав, що був і рабом, і сином раба, і носив на шиї залізного нашійника.

Навіть більше. У три, чотири, п'ять років я ще не був «я». Я ще тільки формувався, мінливий дух ще не застиг у тій формі, що склалася з мого власного тіла, часу й місця. Усе те, чим я був протягом багатьох тисяч життів, що вирувало в мені та гальмувало процес формування, силкуючись утілитися в мене й стати мною.

Нісенітниця, правда? Проте пам'ятай, читачу, що з тобою я сподіваюся полинати в далекі простори й далекі часи, – пам'ятай, що я багато про це думав, що кривавими ночами,

серед поту й мороку, які роками огортали мене, я був на самоті зі своїми іншими «я», бачив їх і розмовляв із ними. Я пройшов крізь пекло всіх своїх існувань, щоб принести тобі знання, щоб поділитися ним із тобою, коли ти затишної години читатимеш ці мої друковані сторінки.

Отже, вертаюсь до того, що я вже сказав. У три, чотири, п'ять років я був ще не «я». Я тільки ставав ним, застигаючи у формі свого тіла, і могутнє, невитравне минуле обробляло ту суміш, з якої я кристалізувався, і визначало форму, якої я мав набути.

Коли я вночі кричав зі страху перед тим, чого ще не знав і не міг знати, то це кричав не мій голос. Так само й тоді, коли я по-дитячому гнівався, сміявся й любив. Інші голоси кричали в моєму голосі, голоси чоловіків та жінок, що жили колись, голоси незчисленних привидів моїх предків. До мого гнівного крику домішувався рев звірів, ще давніших, ніж гори, а в моєму дитячому несамовитому голосі, в моїй шаленій люті відгуком лунали дикі й безглузді крики потвор, що жили за первісних часів, раніше за Адама, раніше за геологічні епохи.

Ось я й виказав свою таємницю! Сліпа лють! Вона мене загубила в теперішньому житті. Через неї за кілька тижнів мене виведуть із цієї камери, на високий хиткий поміст, прикрашений добре всуканим мотузом. Там мене повісять за шию, і я висітиму, аж доки визівну дух. Сліпа лють завжди губила мене в усіх моїх попередніх існуваннях. Це страшно, фатальна спадщина ще від первісних слизуватих істот прадавнього світу.

Проте час уже мені відрекомендуватися вам. Насамперед я не дурень і не божевільний. Я хочу, щоб ви це знали, бо не повірите тому, що я наміряюся вам оповісти. Я – Дерел Стендінг. Дехто з вас, прочитавши ці рядки, відразу згадає мене. Але більшість мене не знає, і я повинен пояснити їм, хто я такий. Вісім років тому я був професором агрономії в сільськогосподарському коледжі Каліфорнійського університету.

Вісім років тому маленьке сонне університетське містечко Берклі було приголомшене вбивством професора Гескела в одній з лабораторій гірничого факультету. Убивцею був Дерел Стендінг.

Оце ж я й є той самий Дерел Стендінг. Мене спіймано на гарячому. Не буду розводитись тепер, хто винен, а хто ні. Це справа особиста. Річ у тім, що в нападі сліпої жахливої люті, що віками прокляттям тяжіла над моїм життям, я вбив свого колегу – професора Гескела. Суд установив, що це зробив я, і я беззастережно погодився з вироком.

Ні, мене не засудили до шибениці. Мене скарали на довічне ув'язнення. Тоді я мав тридцять шість років, а тепер мені сорок чотири. Ці проміжні вісім років я пробув у в'язниці штату Каліфорнія в Сан-Квентіні. З них п'ять років я просидів у цілковитій темряві. Тут це називають самотинним ув'язненням, а ті, хто його спізнав, кажуть, що це смерть за життя. Проте упродовж п'яти років перебування в могилі я зумів досягти такої волі, якої мало хто

скуштував. Найсамітніший із в'язнів, я підкорив собі не лише весь світ – я підкорив також і час. Вони замурували мене на якихось там нікчемних кілька років і, самі того не знаючи, дали мені простір віків. Завдяки Еду Морелові я цілі п'ять років блукав між зоряними просторами. Але про Еда Морела буде особна мова. Я про нього оповім згодом. Мені треба так багато всього оповісти, що я не знаю навіть, із чого почати.

Отже, почну спочатку. Народився я в штаті Міннесота. Моя мати була дочкою емігранта-шведа. Її ім'я – Гільда Тунесон. Батько, Чонсі Стендінг, походив із давнього американського роду. Він знав свій рід, починаючи з Альфреда Стендінга, законтрактованого наймита – чи раба, коли хочете, – якого вивезли з Англії на плантації Вірджинії ще перед тим, як молодий Вашингтон мандрував по хащах Пенсільванії.

Син Альфреда Стендінга брав участь в американській Революції, а онук – у війні 1812 року[2 - Війна 1812 року – між США та Англією.]. Відтоді не було жодної війни, до якої не мали б причетності Стендінги. Я, останній із них, що незабаром помру, не лишивши нащадків, бився простим солдатом на Філіппінах у нашій останній війні[3 - У нашій останній війні. – Йдеться про війну 1901 року, унаслідок якої США придушили Філіппінську республіку.]. Тоді, в найпишнішому розквіті своєї кар'єри, я відмовився від посади професора в університеті Небраски. Їй-богу, коли я відмовився від посади професора, мене призначали деканом сільськогосподарського коледжу. Мене, що мандрує серед зоряних просторів, кривавого заблуду, вічного Каїна, войовничого жерця давніх часів, мрійника-поета забутих віків, яких нема на сторінках історії, написаної людською рукою.

І ось я сиджу із закривавленими руками в камері смертників Фолсомської в'язниці та чекаю дня, визначеного механізмом держави, коли її слуги зіпхнуть мене туди, де, як вони охоче вірять, тільки морок і темрява, – темрява, якої вони так бояться; темрява, сповнена страшних примар; темрява, від якої вони, скиглячи й лементуючи, тікають до вівтарів богів, що їх за подобою людською створив їхній страх.

Ні, не бути мені вже ніколи деканом жодного сільськогосподарського коледжу. А я ж так добре знаю сільське господарство! Воно – мій фах. Мені здається, що я народився, ріс і вчився задля нього. Я опанував його досконало. Воно – мій геній. Я можу на око сказати, скільки відсотків жиру в молоці кожної корови, і бебкокський прилад підтвердить, що я не помилився. Мені досить лише глянути на ландшафт, не придивляючись до землі, щоб знати вартість і вади ґрунту. Мені не треба лакмусового паперу, щоб визначити, чи має він у собі кислоти, а чи луг. Ще раз кажу: щодо наукового ведення сільського господарства я не мав і не маю рівного. А проте держава, тобто сукупність усіх громадян, гадає, ніби всі мої знання можна загасити вічною темрявою. Ніби за допомогою звичайного мотуза, накинутого на шию, і раптового поштовху можна загасити ту мудрість, що призбирувалася в мені тисячоріччями й визріла ще задовго до того, як на ланах Трої кочівні пастухи почали пасти отари.

А кукурудза! Хто ще так знає кукурудзу, як я? Мої досліді у Вістарі збільшили річний

врожай в округах Айови на півмільйона доларів. Це вже dokonаний факт – чимало фермерів, що тепер їздять автомобілями, знають, кому вони цим завдячують. А та молодь, стрункі дівчата і ясночолі юнаки, які сидять над шкільними підручниками, – чи спадає їм на думку, що це я своїми дослідями на кукурудзі у Вістарі дав їм змогу здобувати середню освіту?

А фермерське господарство! Я знаю кожний марно зроблений рух, навіть не вивчаючи їх із кіноплівки, – однаково, чи то буде вся ферма, чи тільки робітник на фермі, чи план будови, чи розклад праці для фермерських робітників. Цій справі допомагають мої таблиці та книжки-порадники. І я впевнений, що в цю саму хвилину, перед тим як викурити на ніч останню люльку, сотні тисяч фермерів морщать чоло над розгорнутими сторінками моїх книжок. Проте мої знання настільки вищі за таблиці, що мені досить оком скинути на людину, аби визначити її нахили, здібності та показник затрати енергії.

Тепер я мушу скінчити цей перший розділ свого оповідання. Уже дев'ята година. У відділенні смертників це означає – гасити світло. Ось я чую кроки вартового, що тихо ступає гумовими підосвами. Він іде лаятися, що в мене й досі горить лампа. Наче лайка того, хто житиме далі, щось важить для засудженого на страту!

Розділ II

Я – Дерел Стендінг. Незабаром мене виведуть звідси й повісять. Проте доти я ще встигну написати те, що хочу оповісти на цих сторінках про інші часи й інші місця.

Після присуду мене відправили до Сан-Квентінської в'язниці доживати решту днів мого «природного життя». Виявилось, що я невинуватий. Невинуватий – це жахлива людська істота, принаймні з погляду тюремної психології. Я став невинуватий, бо ненавиджу марну витрату сили, а моя в'язниця, як і всі в'язниці у світі, була скандальним і образливим прикладом такої витрати. Мене призначили в джутову майстерню. Тут марнотратство праці доходило просто до злочину. Мене це дратувало, я не міг на таке дивитися байдуже. Бо й справді моїм фахом було усувати даремну витрату сили. Ще до того, як почали застосовувати пару й парові машини, щонайменше три тисячі років тому, мене гноїли у в'язниці стародавнього Вавилону, і повірте мені, я кажу вам щирі правду, – у тій в'язниці ми працювали на ручних верстатах далеко продуктивніше, аніж в'язні в майстернях Сан-Квентіну на парових машинах.

Мені була гидка ця злочинно марна витрата сил. Я обурювався. Намагався показати своїм тюремникам десятків зо два продуктивніших способів. Вони склали рапорт, і мене вкинули в карцер і позбавили світла та їжі. Вийшовши звідти, я спробував був пристосуватись до

хаотичної й непродуктивної роботи в майстерні. Проте знов обурився. І знову – карцер та ще пекельна сорочка. Дурні тюремники глузували з мене, знущалися й били більше, ніж інших в'язнів. Їм якраз вистачало розуму збагнути, що я відрізняюся від них і не такий дурний, як вони.

Я витерпів два роки такого безглузлого переслідування. Який то жах бути зв'язаним і відданим на поталу щурам. Цими щурами були мої brutальні тюремники. Вони точили мій розум, гризли найтонші нерви мого тіла й моєї свідомості. Колись давно я відважно боровся, але в теперішньому моєму житті я вже не був вояком. Я був фермер, агроном, прив'язаний до своєї кафедри професор, раб лабораторії; я цікавився тільки ґрунтами та збільшенням їх продуктивності.

Я бився на Філіппінах, бо цього вимагала традиція: Стендінги повинні воювати. Проте в мене не виявилось відповідного хисту. Надто безглуздо було вганяти свинцеві кулі в тіла маленьких темношкірих людей. Кумедно було дивитись, як наука ганьбить свої здобутки та розум своїх винахідників задля такої мети.

Як я вже казав, тільки скоряючись традиції Стендінгів, я пішов на війну й переконався, що не здатен воювати. Переконалися й мої начальники, бо призначили мене писарем квартирмейстера. Отак цілу іспано-американську війну я провоював писарем коло столу.

Отже даремна витрата сил у майстернях доводила мене до сказу не як колишнього вояка, а саме як мислителя; за це й переслідували мене тюремники, за це й зарахували до невинуватих. Мій розум працював, і мене карали за його працю. Моя невинуватість мала такий розголос, що начальник в'язниці Есертен викликав мене до себе в канцелярію і почав умовляти. Я сказав йому:

– Це ж безглуздя, шановний начальнику, гадати, ніби ваші тюремники, ці щури-гнобителі, можуть вибити з мого мозку те, що для мене ясне й певне. Уся організація цієї в'язниці безглузда! Ви – політик. Ви вмієте плести політичні інтриги з гультьями, що сидять по сан-франциських шинках, та здобувати негідникам тепленькі місця, такі, як оце ви посіли. Та ви не годні сплести доброго джута. Ваші майстерні на п'ятдесят років відстали.

Чи варто переказувати цю тираду? Бо то справді була тільки тирада. Я показав йому, що він дурний, а він із цього переконався, що мене годі виправити.

Дайте собаці погане прізвисько, то... ви ж знаєте приказку. Отже, начальник в'язниці Есертен остаточно закріпив за мною назву невинуватого. Не раз провини інших в'язнів звалювали на мене, і я приймав за них кару; мене кидано в карцер, на хліб і воду, або підвішувано за великі пальці так, щоб ногами я тільки ледь торкався підлоги, на довгі години, що видавались мені довгими, ніж кожне з колишніх моїх життів.

Розумні люди бувають жорстокі. А дурні люди – жорстокі до нестями. Усі тюремники: від

начальника й до останнього наглядача – були тупі потвори. Послухайте, що вони зі мною зробили. У тюрмі був один в'язень-поет – справжній виродок із безвільним підборіддям і широким чолом. Він потрапив сюди за фальшування грошей. Він був боягуз! Донощик! Стукач! Трохи загострі слова, як на професора агрономії, але той професор навчиться ще й не таких слів, якщо замурувати його в тюрму на все життя!

Поета-фальшивника звати було Сесіль Вінвуд. Суджено його не вперше, але тому, що він скавучав, як нікчемне цуценя, останнього разу його засудили тільки на сім років. Добра поведінка могла скоротити йому й цей термін. Мене засудили на все життя. Проте цей плюгавий виродок, щоб вигадати собі кілька нікчемних років волі, домудрувався додати чималу частку вічності до мого й так довічного ув'язнення.

Я оповім по черзі, як розвивалися події, хоч сам лише згодом довідався про них. Цей Сесіль Вінвуд, щоб запобігти ласки старшого наглядача, а відтак і начальника тюрми, департаменту помилувань і самого губернатора Каліфорнії, вигадав, ніби в'язні задумали втечу. Тепер запам'ятайте собі три речі: 1) Сесіля Вінвуда ненавиділи його товариші-арештанти. Жоден із них не побився б з ним у заклад навіть на унцію тютюну у ловах блощиць, що було найулюбленішою розвагою серед в'язнів; 2) я був собакою з поганим прізвиськом; 3) для того, що Сесіль Вінвуд задумав, йому потрібні були собаки з поганими прізвиськами, довічно ув'язнені, запеклі й невиправні.

Проте довічно ув'язнені також його ненавиділи, і коли він прийшов до них зі своїм планом масової втечі з тюрми, вони зареготали йому в вічі й відвернулись, вилаявши його, бо знали, що він стукач. Та врешті-решт він таки пошив їх у дурні, цих сорок чоловік, найрозумніших і найхитріших з усіх в'язнів. Він приходив до них раз у раз, торочив про те, як багато може зробити, маючи довіру в канцелярії тюрми й дозвіл брати ліки з в'язничної аптеки.

– Доведи, – сказав йому горянин Біл Годж, прозваний Довгалем, довічно ув'язнений за пограбування поїзда. У в'язниці він палав одним бажанням, одною думкою – будь-що видертися звідси й убити свого співучасника за те, що той усю провину склав на нього.

Сесіль Вінвуд погодився. Він заявив, що тієї ночі, на яку буде призначена втеча, він зможе приспати вартових.

– Чого варте твоє базікання! – зауважив на це Довгаль Біл. – Нам треба доказів. Дай сю ніч снотворного котромусь із вартових. Хоч би й Барномові. Він – наволоч. Учора побив цього недоумкуватого китаюгу, хоч і не був черговий. Він чергує сьогодні вночі. Дай йому снотворного, нехай його виженуть. А як тобі це вдасться, тоді поговоримо.

Усе це розповів мені Довгаль Біл згодом, коли ми сиділи в карцері. Сесіль Вінвуд не пристав на його вимогу, мовляв, йому потрібен час, щоб роздобути в аптеці снотворне. В'язні погодились чекати, і за тиждень він заявив, що все готове. Сорок загартованих

людей, засуджених на довічне ув'язнення, стали дожидатися, коли Барном засне на чергуванні. І він справді заснув. У такому стані його застали й звільнили зі служби.

Певна річ, це переконало довічно ув'язнених. Залишилося ще привернути до себе старшого наглядача. Сесіль Вінвуд щодня доповідав йому, як іде підготовка до втечі, геть усе до найменших подробиць вигадуючи.

Старший наглядач також вимагав доказів, і Вінвуд подав їх. Докладно я дізнався про це тільки через рік, так повільно розкриваються таємниці тюремних інтриг.

Вінвуд заявив, ніби сорок чоловік, які цілком йому довіряють, готуючись до втечі, здобули у в'язниці таку силу, що підкуплені вартові вже доставляють їм автоматичні револьвери.

– Доведи! – мабуть, зажадав старший наглядач.

І поет-фальшивник довів! Тюремна пекарня працювала й уночі. Один в'язень, пекар із нічної зміни, був стукач, і Вінвуд знав про це.

– Цієї ночі, – сказав Вінвуд старшому наглядачеві, – Самерфейс принесе дванадцять автоматичних револьверів 44-го калібру, а як знову чергуватиме, то принесе набої. Револьвери він передасть мені в пекарні. У вас там є добрий шпиг – він завтра усе вам доповість.

Цей Самерфейс, наглядач, був родом селянин з округи Гамболт, дужий, добродушний простак, він був не від того, щоб чесно заробити який долар, потайки приносячи в'язням тютюн. Тієї ночі, повернувшись із Сан-Франціско, він приніс із собою п'ятнадцять фунтів добрячого тютюну. Він і раніше його приносив і завжди передавав Сесілю Вінвудові. Так і цього разу, нічого не підозрюючи, він передав йому в пекарні пакунок. У тому великому, загорнутому в папір пакунку був тільки невинний тютюн. Пекар-стукач із свого сховку бачив, як Вінвуд узяв той пакунок, і другого ранку доповів про це старшому наглядачеві.

Тим часом занадто жвава фантазія поета-фальшивника не знала стриму, і за цей його гріх я заплатив п'ятирічною ізоляцією та потрапив у самотинну камеру, де оце пишу. Тоді я ні про що не знав. Я нічого ніколи не знав навіть про план масової втечі з в'язниці, що в нього Вінвуд утягнув сорок чоловік. Не тільки я, але й вони нічого не знали. Їм і на думку не спадало, що він провокує їх, а старший наглядач також не знав, що його обдурено. Найбезневинніший з усіх був Самерфейс. На своєму сумлінні він мав хіба лише те, що потайки приносив в'язням тютюн.

Проте вернімось до цієї безглуздої, небезпечної і мелодраматичної Вінвудової вигадки. Уранці, зустрівшись із старшим наглядачем, він тріумфував. Уява його зірвалася з припони.

– Ну що ж, – почав тюремник, – пакунок передано так, як ти сказав.

– І цього вистачило б, щоб висадити в повітря пів тюрми, – заявив Вінвуд.

– Чого вистачило б? – перепитав старший наглядач.

– Динаміту й детонаторів, – плів далі цей дурень. – Тридцять п'ять фунтів усього. Ваш шпиг бачив, як Самерфейс віддавав пакунок мені.

Тут старший наглядач, певно, мало не вмер на місці, і я цілком його розумію. Лишень подумати – тридцять п'ять фунтів динаміту в тюрмі!

Кажуть, що капітан Джемі – так прозвали старшого наглядача – сів і схопився руками за голову.

– Де ж той динаміт? – скрикнув він. – Мені його треба. Мерщій веди мене туди!

Сесіль Вінвуд побачив, що перебрав міри.

– Я сховав динаміт, – збрехав він. Йому нічого іншого й не залишалося робити. Бо то ж був тютюн у маленьких пачках, і він звичайним способом швидко розійшовся серед в'язнів.

– Дуже добре зробив, – сказав капітан Джемі, уже опанувавши себе. – Ходімо негайно до того сховку.

Та куди ж його йти, коли ніде ніякого динаміту не сховано? Він існував тільки в уяві негідника Вінвуда.

У великих тюрмах, таких як Сан-Квентін, завжди знайдеться чимало закутків, де що завгодно можна сховати. Вінвуд вів навмання капітана Джемі і, мабуть, гарячково шукав виходу.

Як потім капітан Джемі доповідав в'язничній управі і як свідчив сам Вінвуд, дорогою він сказав, що я допомагав йому ховати динаміт.

Я щойно вийшов із карцера, де пробув п'ять діб і з них вісімдесят годин у пекельній сорочці. Навіть мої тупоголові тюремники бачили, що я дуже знесилів і не можу працювати в майстерні. І ось мене, якому дали цілий день оклигувати від страшною кари, мене названо співучасником, що допомагав ховати тридцять п'ять фунтів вигаданої вибухівки!

Коли Вінвуд привів капітана Джемі на місце вигаданого сховку, там, звісно, нічого не знайшлося.

– Боже мій! Стендінг ошукав мене! – удавано вжахнувся Вінвуд. – Він витяг динаміт і переховав десь в інше місце.

У старшого наглядача вихопився вигук, трохи енергійніший, ніж «боже мій». Киплячи з люті, хоч зовні й спокійний, він привів Вінвуда до себе в канцелярію, замкнув двері й немилосердно налупцював. Про це довідалася тюремна управа. Проте вже згодом. А поки що Вінвуд, навіть коли його бито, не переставав клястися, що каже правду.

Що мав робити капітан Джемі? Він був певен, що тридцять п'ять фунтів динаміту заховано десь у тюрмі, що сорок найодчайдушніших довічно ув'язнених усе приготували до втечі. Він викликав Самерфейса на допит, і той запевняв, що в пакунку був самий тютюн. Проте Вінвуд знову поклявся, що то був динаміт, і йому повірили.

Саме тепер я з'являюся на кін або радше... сходжу з кону, бо мене позбавили і сонця, й денного світла і знову вкинули в карцер, до одиночної камери, де мене гноїли п'ять років без сонця і денного світла.

Я був спантеличений. Я тільки-но відбув кару і змордований лежав у звичайній камері, як мене раптом схопили та й знову вкинули до карцеру.

– Тепер хоч ми й не знаємо, де динаміт, та небезпеки нема, – сказав Вінвуд капітанові Джемі. – Стендінг єдина людина, що знає, де він, а з карцера він нікому не годен буде нічого переказати. В'язні готові до втечі. Ми можемо захопити їх на гарячому. Від мене залежить призначити час. Я скажу, що о другій годині ночі вся варта спатиме, а сам повідмикаю двері й пороздаю їм револьвери. І якщо о другій годині вночі ви не знайдете всіх сорок, яких я вам назвав, одягненими й готовими до втечі, то можете до кінця моєї кари тримати мене в одиночній камері. А коли Стендінг і всі сорок будуть міцно замкнені в карцері, то в нас буде доволі часу, щоб відшукати динаміт.

– Навіть якщо доведеться по цеглині розібрати всю в'язницю! – втішився капітан Джемі.

Усе це сталося шість років тому. Динаміту, звісно, не знайшли, хоч, шукаючи його, справді тисячу разів перетрусили всю в'язницю. Проте начальник в'язниці Есертен до останнього дня своєї служби вірив у його існування.

А капітан Джемі, що й досі там за старшого наглядача, і тепер ще впевнений, що динаміт десь заховано. Не далі як учора він приїздив із Сан-Квентіну до Фолсому і ще раз намагався вмовити мене, щоб я викрив таємний сховок. Я знаю, що він полегшено зітхне аж тільки тоді, коли мене повісять.

Розділ III

Цілий той день я лежав у карцері й сушив собі голову: за віщо мене знову так несподівано карають. Я міг дійти тільки одного висновку: мабуть, якийсь стукач, запобігаючи ласки в начальства, звів на мене наклеп, нібито я порушив тюремні правила.

Тим часом капітан Джемі невимовно хвилювався, чекаючи ночі, а Вінвуд дав знати сорока довічно ув'язненим, щоб вони були готові до втечі. Близько другої години ночі всі в'язничні вартові разом із денною зміною, що повинна була б спати, дістали певну інструкцію. І рівно о другій вони кинулись по камерах, де сиділи сорок довічно ув'язнених. Двері повідмикали одночасно, і виявилось, що всі сорок чоловік, яких назвав Вінвуд, стоять одягнені, кожен біля своїх дверей. Це, звісно, доводило правдивість того павутиння брехні, що ним поет-фальшивник обшунав капітана Джемі. Усіх сорок в'язнів спіймано на гарячому, коли вони намірялися втікати. Даремно всі вони потім в один голос запевняли, що план утечі вигадав Вінвуд. В'язнична управа була впевнена, що вони брешуть, аби себе врятувати.

Такої ж думки був і департамент помилювань, бо не сплигло й трьох тижнів, як Сесіля Вінвуда, фальшивника й поета, найпідлішого з усіх людей, випустили на волю. Так, одиночна камера, виправняк, як її називають в'язні – це добра школа філософії. Нема такої людини, щоб прожила в ній кілька років і не втратила своїх найдорожчих ілюзій та мрій. Правда вічна, – навчали нас; злочин неодмінно викриється. Гаразд, ось вам приклад того, що це не так, що злочин не завжди викривається. Старший наглядач, начальник в'язниці, уся в'язнична управа вірять і досі, ніби динаміт десь лежить схований, тоді як насправді це вигадка звироднілого горячкового мозку Сесіля Вінвуда. Проте він живе, а я, найбезневинніший з усіх, за кілька коротких тижнів зйду на поміст.

Тепер я оповім, як сорок довічно ув'язнених несподівано порушили тишу моєї карцерної могили. Надвірні двері, що виходили в коридор, із грюком відчинилися й збудили мене.

«Якийсь новий бідолаха, – подумав я і додав за хвилину. – Ну й дістається ж йому!», коли з коридора долинув тупіт, глухі удари, болісні зойки, страшна лайка і шурхіт, бо в'язнів волокли по підлозі. Бачте, усіх сорок осіб дорогою сюди жорстоко били.

Одні за одними грюкали двері, і когось укидали до камери. Без кінця приводили вартові своїх замучених жертв, і без кінця відчинялися двері й поглинали закривавлених людей, винних тільки в тому, що прагнули волі й поривались до неї.

Авжеж, коли я згадую те все, то бачу, що треба бути справді філософом, щоб рік у рік терпіти такі страхіття! І я став філософом. Вісім років я терпів тортури тюремників, і тепер, коли ім не пощастило аніяк позбутися мене, вони вдалися до державного механізму, щоб накинути мені зашморга на шию й задушити мене вагою власного тіла. О, я знаю авторитетну думку експертів, що, раптово падаючи в яму, жертви скручують собі в'язи.

Проте жертви, як той шекспірівський мандрівник, ніколи не повертаються, щоб заперечити це. А ми, в'язні, знаємо такі випадки, коли жертви мовчать і в тюремних склепах, хоч в'язи їм і не скручено.

Цікава це річ – вішання людей. Я сам ніколи не мав нагоди таке бачити, але мені оповідали всі подробиці ті, кому доводилося, може, разів із десять бути при тому. Отже, я добре знаю, що на мене чекає. Скутий за руки й за ноги, із зашморгом на шиї я стоятиму над ямою; чорний каптур закриватиме мені лице. Я падатиму вниз, аж доки мотуз не натягнеться і не спинить швидкого падіння мого тіла. Тоді навколо мене зберуться лікарі, й один за одним будуть вилазити на ослін. Обхопивши мене руками, щоб я не гойдався, як вагadlo, прикладатимуть вухо мені до грудей і слухатимуть, як стихає й перестає битися серце... Часом минає двадцять хвилин, поки воно зовсім спиниться. Як бачите, вони науковим способом переконуються, що людина справді вмирає, коли її повісити.

Я все-таки ухилюся трохи вбік від своєї розповіді та поставлю суспільству одне-два запитання. Я маю на це право, бо ж незабаром мене виведуть і повісять.

Коли в'язи в жертви скручують за допомогою цієї хитрої споруди із зашморга й вузла, докладно розрахувавши співвідношення ваги жертви з довжиною мотуза, то навіщо ж тоді перед тим накладати на руки кайдани? Суспільство як таке не може відповісти на це запитання. А я знаю навіщо, як знає кожен аматор, що хоч раз брав участь у лінчуванні. Він бачив, як жертви скидали руки вгору й хапалися за мотуз, щоб послабити зашморга, що душив їх, і набрати в груди повітря.

Я хочу поставити й друге запитання самовдоволенням, ошатним членам суспільства, які ніколи не спускалися до пекла. Навіщо голову й лице жертви затуляють чорним каптуром, перше ніж скидати її вниз? Не забувайте, що невдовзі мене також накриють чорним каптуром, отже, я маю право питати. Може, мій ошатний громадянине, ваші псяюри-кати бояться побачити жах на обличчі жертви, жах перед вчинком, що вони роблять для вас і з вашого наказу?

І прошу вас, не забувайте, що я питаю про це не тисяча двохсотого року по Христі, і не за часів Христових, і не за двадцять сторіч до Христа. Мене мають повісити тепер, 1913 року по Христі, і я питаю вас, тих, що вважають себе за послідовників Христових, вас, чії псяюри-кати поведуть мене і затулять мені лице чорним каптуром, бо не наслідяться глянути на той жах, що вони чинять мені, поки я ще буду живий!

Та вернімось до того, що робилося в карцері. Коли вийшов останній тюремник і надвірні двері зачинилися за ним, сорок замордованих і обдурених людей почали перемовлятися. Проте одразу один із довічно ув'язнених, велетень-матрос Вітрило Джек, голосно гримнув на всіх, вимагаючи тиші, щоб зробити перевірку. Камери всі були давні, і, на переклик із кожної з них в'язні відгукувалися, скільки їх і хто саме. У карцері, як виявилось, були тільки свої надійні люди; можна було не боятися, що десь заховався і підслуховує стукач.

Самий лише я викликав підозру, бувши єдиний непричетний до змови. Мені вчинили пильний допит. Я міг одне лиш пояснити їм, що тільки-но вранці вийшов із карцера, де лежав у пекельній сорочці, а за кілька годин мене знову привели сюди, без ніякої причини, наскільки мені відомо. Моя слава невинуватого була мені на користь, і незабаром вони вже розмовляли, не зважаючи на мене.

І, лежачи та слухаючи їх, я вперше почув про задуману втечу.

«Хто виказав?» – ось що найбільше допікало всіх, і цілісіньку ніч вони про це перемовлялися. Викликали Вінвуда, але дарма, його не було, і підозра впала на нього.

– Лишається, хлопці, одне, – нарешті заявив Вітрило Джек. – Невдовзі ранок, коли нас виведуть і справлять нам кривавий бенкет. Нас спіймано на гарячому. Вінвуд обдунив усіх, а тоді виказав. Нас виводитимуть катувати по одному. Нас тут сорок. Брехню вони неодмінно викриють. Тож, хлопці, кажімо правду, хоч скільки б нас били, саму лише правду – і нехай допоможе нам бог.

І в цій темній ямі, створеній людською жорстокістю, від камери до камери, припавши устами до залізних ґрат, сорок довічно засуджених урочисто заприсяглися говорити саму лише правду. Проте мало користі принесла їм і правда. О дев'ятій годині вранці прийшли тюремники, ці наймані кати, що їм платять порядні, ошатні громадяни; прийшли наїджені та виспані й накинулися на нас, не давши нам не те що поснідати, а навіть і краплі води. А в скатованих людей, звичайно, буває гарячка. Не знаю, читачу, чи можеш ти хоч невиразно уявити собі, що то таке – скатована людина? Проте я не пояснюватиму, досить тобі знати, що ці скатовані люди в гарячці валялися сім годин, не маючи й краплі води.

О дев'ятій годині, як я вже казав, прийшла варта, кілька чоловік, та більше їй не треба було. Вони ж бо відмикали камери по одній. Усі були озброєні дрючками з загостреними кінцями – дуже сподобна зброя, щоб дисциплінувати немічну людину.

Відмикаючи одну по одній камери, вони били й катували в'язнів. Вони були справедливі: я, так само, як й інші, дістав те, що мені належало. Це був тільки початок, так би мовити, передмова до допиту, який не мине нікого з нас у присутності найманих звірів штату. Це було попередження, щоб кожен знав, що на нього чекає у залі катувань.

Я пройшов крізь криваве пекло довічного ув'язнення, проте найжахливішим, далеко страшнішим, ніж те, що вони незабаром зроблять зі мною, були муки, які ми тоді витерпіли в карцері.

Першим узяли на допит Довгаля Біла Годжа, до всього звиклого горянина. За дві години він повернувся, чи радше, його притягли назад і кинули на кам'яний діл камери. Тоді взяли Луїджі Полаццо – сан-франциського урвиголову, що належав до першого покоління

італійських переселенців. Коли його вели, він глузував із тюремників, обсипав їх лайкою й пропонував випробувати на ньому свою силу.

Чимало часу пройшло поки Довгаль Біл трохи опам'ятався і, перемагаючи біль, зміг більш-менш говорити.

– Що воно за історія з якимсь динамітом? – спитав він. – Чи хто знає щось про нього?

З нас ніхто нічого, звісно, не знав, хоч на допитах водно про нього питали.

Луїджі Полаццо повернувся менш як за дві години, але вже калікою. Він щось бурмотів, ніби в гарячці, й не міг відповісти на жодне запитання, що сипались на нього вздовж лункого коридору. Тим, на кого чекала така сама доля, кортіло знати, що з ним робили та про що допитували.

Упродовж сорока восьми годин його ще двічі тягали на допит. Після цього, уже як белькитливого недоумка, перевели у відділення для божевільних. Кремезний, плечистий, із добре розвиненим огруддям, із широкими ніздрями й чистою кров'ю, він ще довго там буде жити та щось бурмотіти, тоді як я давно вже повисну на мотузі й назавжди звільнюся від катувань каторжних тюрем Каліфорнії.

Одного по одному брали в'язнів на допит і назад приводили каліками, що потім у нестямі кричали й голосили по своїх темних камерах. І коли я, лежачи, прислухався до цих стогонів та зойків, до тупого мурмотіння збожеволілих від страшних мук бідолах, мені невиразно згадувалося, що колись, гордовито сидячи на чомусь високому, я чув усі ці стогони та зойки.

Згодом, як ви довідаєтесь, я пригадав, що то був стогін і лемент галерних рабів, прикутих до лавок, і чув я його, сидячи на кормі римської галери, що пливла в Александрію. Я тоді був начальником військового загону і їхав до Єрусалима. Проте про це я пізніш розкажу... А тим часом...

Розділ IV

Тим часом вигадана підготовка до втечі скувала жахом увесь карцер. Протягом нескінченних годин чекання мене не залишала думка, що і я піду за іншими, що й мені доведеться відбутися все те пекло, яке відбули інші, що мене так само притягнуть напівживим калікою і шпурнуть на кам'яний діл за залізними дверима моєї камери.

І ось вони прийшли по мене. Брутально, безжалісно б'ючи й лаючи, потягли кудись, і врешті я опинився перед капітаном Джемі, начальником в'язниці Есертеном і десятком найманих катів, що тільки чекали знаку почати свою роботу. Проте їх послуг і не треба було.

– Сідайте, – звелів мені начальник Есертен, показуючи на міцне дерев'яне крісло.

Я був хворий, виснажений із голоду й спраги, змордований побоями, що їх зазнав після п'яти діб карцеру та вісімдесяти годин пекельної сорочки. Я був пригнічений нашою гіркою долею і жахався того, що зі мною зроблять, бо ж бачив, що зробили з іншими, – і я, жалюгідний, тремтячий недобиток, колись професор агрономії в спокійному університетському місті, не наважувався сісти в крісло.

Начальник Есертен був високий і дужий чолов'яга. Він схопив мене руками за плечі. Я був соломинка проти нього. Він підняв мене і швиргнув у крісло.

– Тепер, – промовив він, коли я намагався трохи звести дух і притлумити біль, – кажи все, Стендінгу. Викладай усе, що знаєш, коли хочеш зберегти свою шкуру.

– Я не знаю, що сталося... – почав я.

І далі не пішов. Він заревів, підскочив до мене, підняв догори й знову шпурнув у крісло.

– Не дурій, Стендінгу! – промовив начальник – Признавайся чесно, де динаміт?

– Я нічого не знаю ні про який динаміт, – відповів я. Він знову підняв мене догори й кинув у крісло.

Я витримав багато всяких катувань, але тепер, коли я думаю про них серед тиші останніх своїх днів, те шпурляння видається мені найжахливішим. Міцне крісло поступово розпалося вдрузки.

Натомість принесли нове; невдовзі й воно поламалося. Приносили все нові й нові крісла, і допит про динаміт тривав далі.

Коли начальник стомився, його заступив капітан Джемі. Після нього наглядач Моноген почав трощити крісла моїм тілом. І ввесь час: динаміт, динаміт, де динаміт? А його ж не було!

Дійшло до того, що я ладен був пожертвувати більшою частиною своєї безсмертної душі за кілька фунтів динаміту, які б міг їм показати.

Не знаю, скільки крісел було розбито моїм тілом. Часом я непритомнів, і врешті-решт усе

злилося в суцільне моторошне марево. Назад мене і несли, й волокли, й підштовхували поночі. Коли я опритомнів, то побачив у себе в камері стукача. То був миршавий, блідий наркоман. Він потрапив до в'язниці не на довгий час і був здатен на все, щоб тільки роздобути хоч краплю тунку. Упізнавши його, я підліз до ґрат і крикнув у коридор:

– Хлопці, у мене в камері стукач! Ігнейшес Ервін! Стережіться в розмовах!

На відповідь почулися такі прокльони, що захитали б мужність і відважнішої, ніж Ервін, людини. Він навіть викликав співчуття, так його вжахнуло, коли змордовані болем в'язні, ревучи, мов дикі звірі, стали загрожувати, що при нагоді добре йому віддячать.

Якби в нас була якась таємниця, то в присутності стукача ми, звісно, мовчали б. Проте ми всі поклялися казати тільки правду, тому він нам не заважав. Динаміт був для всіх загадкою; про нього ніхто нічого не знав. Усі благали мене признатися, якщо я справді щось знаю, урятувати їх від дальших катувань. Але я міг сказати їм тільки правду, що я так само нічого не знаю про динаміт.

Поки наглядачі забрали з моєї камери стукача, він устиг сказати мені, якої ваги набрала справа з динамітом, і я, звісно, переказав про це всім. Виявилось, що того дня у в'язниці не обернулося жодне колесо. Тисячі в'язнів сиділи замкнені по своїх камерах, і скидалось на те, що жодна майстерня не почне працювати, доки не знайдуть динаміту, захованого десь у в'язниці.

А переслухування тривали далі. В'язнів одного по одному брали з камери, а назад приволювали або приносили. Казали, ніби начальник в'язниці Есертен і капітан Джемі, виснажені своєю роботою, змінювали один одного щодві години. Коли один спав – другий допитував. Вони спали, не роздягаючись, у тій самій кімнаті, де здорові люди один за одним оберталися на калік.

З кожною годиною в темних карцерах зростало безумство страждань. Повірте мені, бо я знаю: бути повішеним – це ніщо проти тої муки, яку можуть перетерпіти люди і все-таки лишитися живими. Мене однаково з усіма мучили й біль, і спрага, але мої страждання збільшувалися від того, що я ні на хвилину не переставав усвідомлювати, як страждають інші. Два роки мене вважали невинуватим; за цей час мої нерви й мозок загартувались і стали не такі чутливі до страждань, але страшна річ бачити, як здорова людина обертається в каліку. А навколо мене сорок дужих чоловіків геть калічили. Ні на хвилину не змовкали блангання дати напиться, ридання, безглуздий белькіт, дике маячіння, і це робило нашу темницю божевільнею.

Розумієте, що вийшло? Та правда, що ми її казали на допитах, стала нашим прокляттям. Коли сорок чоловіків одноставно посвідчили те саме, начальник Есертен і капітан Джемі могли дійти тільки до одного висновку, а саме, що всі ті свідчення добре завчена брехня, яку кожен проказував, мов папуга.

Знову ж таки, становище начальства було таке саме безпорадне, як і наше. Потім я довідався, що навіть скликали телеграфом в'язничну управу, а охорону в'язниці підсилили двома ротами міліції штату.

Стояла зима, і мороз часом таки добре допікав, навіть у Каліфорнії. У карцер не давали укривал, тож уявіть собі, як холодно було лежати побитим тілам на крижаному камінні. Нарешті нам таки дали води. Знущаючись і лаючи нас, вартові притягли пожежні кишки й заходилися поливати камери сильними струменями води, завдаючи ще більшого болю нашим ранам. Цілі години лилася вода в камери, вона була вже нам по коліна, і ми кричали, щоб спинили її, так само несамовито, як перше її благали.

Не буду оповідати, що робилося далі. Скажу лише те, що з сорока довічно ув'язнених ніхто цілком не оклигав. Луїджі Полаццо так і не отямився. Довгаль Біл Годж теж помалу почав спадати з розуму, і за рік його також перевели у відділення для божевільних. Решта – хто пішов за Годжем і Полаццо, а хто втратив тільки фізичну силу й став жертвою сухот. Протягом шести років із цих сорока чоловіків десятеро померло.

Після п'ятирічного самотинного ув'язнення, коли мене вели з Сан-Квентіну на суд, я зустрівся з Вітрилом Джеком. Я погано бачив, пробувши п'ять років у темряві, і мружив очі на сонячне світло, мов кажан. Проте я добре розгледів Джека, і серце у мене стислося. Він якраз переходив тюремне подвір'я. Джек передчасно постарів. Щоки його схудли, груди запали. Руки йому тремтіли, як у паралітика, ступав він, заплітаючи ногами. На очах у нього виступили сльози, коли він упізнав мене: адже і я з людини став жалюгідною руїною. Я важив тепер лише вісімдесят сім фунтів. Усі ці п'ять років мене жодного разу не підстригали і не давали змоги поголитись. У чубі в мене пробивалася сивина. Я так хитався на ногах, що наглядачам довелось допомогти мені перейти ту частину подвір'я, де світило сліпуче сонце. Вітрило Джек і я впізнали один одного, дарма що з обох лишилися самі руїни.

Такі люди, як він, мають привілеї навіть у в'язниці, і він наважився всупереч правилам заговорити до мене надсадженим, тремтячим голосом.

– Ти порядний хлопець, Стендінгу, – прохрипів він. – Ти не признався.

– Але ж я нічого й не знав, Джеку, – відповів я пошепки. Інакше, як пошепки, я не міг говорити: промовчавши п'ять років, я майже втратив голос. – Гадаю, того динаміту взагалі не було, – додав я.

– Авжеж, – кивнув він головою, мов дитина. – Тримайся! Не кажи ім нічого. Ти порядний хлопець, Стендінгу. Я скидаю перед тобою шапку. Ти не признався.

Мене повели далі, і я більше ніколи вже не бачив Вітрила Джека. Проте ж, розумієте,

навіть він повірив у казку про динаміт!

Мене двічі приводили на засідання в'язничної управи у повному складі, де по черзі або залякували, або спокушали. Загалом усе зводилося до двох пропозицій: якщо я скажу, де динаміт, мені дадуть найлегшу кару – тридцять діб карцеру – і потім призначать на старосту в'язничної бібліотеки, коли ж я стоятиму на своєму й не признаюся, де динаміт, то муситиму сидіти в одиночці весь свій термін, а що мене засуджено на довічне ув'язнення, – то, виходить, – до самої смерті.

Проте ж ні! Каліфорнія – цивілізований край! Тут не може бути такого закону. У жодній сучасній державі його немає! Це жорстока й нечувана кара. А проте в історії Каліфорнії я вже третя людина, засуджена на довічне самотинне ув'язнення. Інші двоє – Джейк Опенгаймер та Ед Морел. Скоро я розповім про них, бо разом із ними мені роками довелося гнити в камерах мовчання.

Ще одне. Мої тюремники наміряються незабаром вивести мене звідси й повісити, але не за вбивство професора Гескела. За вбивство мені дали довічне ув'язнення. Вони збираються повісити мене за образу дію. Це не порушення в'язничної дисципліни. Це закон, записаний у карному кодексі.

Я, здається, таки розбив йому носа. Я сам не бачив, щоб ішла кров, але свідки казали. Його звали Серстен, і він був наглядач у Сан-Квентіні. Він був здоровий і важив сто вісімдесят фунтів. А я важив менш як дев'яносто. Довго живши в темряві, у тісних стінах, я був сліпий, мов кажан, і мені паморочилось у голові від простору. То був типовий напад агорафобії[4 - Агорафобія – хворобливий страх перед просторінням.], я сам пересвідчився в цьому того дня, коли тікав із своєї одиночної камери й вдарив Серстена в ніс.

Я розбив йому до крові носа, коли він перепинив мені дорогу й хотів спіймати. За це мене повісять. Закон Каліфорнії вимагає довічно ув'язненого повісити, якщо він ударить наглядача в тюрмі, як оце я Серстена. Звісно, розбитий ніс болів у нього лише з півгодини, однак мене за це повісять.

Слухайте далі! Щодо мене, то цей закон має ще й зворотну силу. Його ж не існувало тоді, коли я вбив професора Гескела, він вийшов уже після того, як мене засудили на довічне ув'язнення. У цьому-то й справа. Довічне ув'язнення підводить мене під закон, якого не існувало, коли мене судили. Мене повісять за образу дію наглядача Серстена. Виходить, тут закон діє зворотною силою, тобто – проти конституції.

Проте, що важить конституція для конституційних правознавців, коли треба усунути з дороги відомого професора Дерела Стендінга?! І не першого мене. Торік, як відомо з газет, повісили Джейка Опенгаймера саме тут, у Фолсомі, за такий самий злочин, тільки його образа дію була інакша, він не розбивав наглядачеві носа до крові, а ненароком зарізав

кухонним ножом одного в'язня.

Як дивно людське життя переплітається із законами! Я пишу ці рядки в тій самій камері у відділенні для вбивць, де сидів Джейк Опенгаймер, поки його повели та зробили з ним те, що наміряються зробити зі мною.

Я попередив вас, що мені треба багато про що написати, і я повертаюся до свого оповідання. В'язнична управа дала мені на вибір: або бути бібліотечним старостою й визволитись від джутових майстерень, коли я скажу, де той динаміт, або довічне самотинне ув'язнення, коли не скажу.

Щоб я добре все обміркував, мене одягли в пекельну сорочку на двадцять чотири години. Після цього я знову став перед в'язничною управою. Проте, що я міг удіяти? Не міг же я привести їх туди, де динаміту не було! Я їм так і сказав, а вони сказали, що я брешу, сказали, що я невинуватий, що я моральний виродок, небезпечний злочинець, який трапляється раз на сторіччя. Вони мені наговорили багато дечого, а опісля повели у відділення для одиночних і замкнули в камеру номер один. У п'ятому номері сидів Ед Морел, а в дванадцятому – Джейк Опенгаймер, що відбув тут уже десять років. Морел просидів ще тільки один рік; його засуджено на п'ятдесят років, а Опенгаймера – довічно. Я також був довічно ув'язнений. Здавалося, що нам доведеться пробути тут дуже довго, але не минуло й шести років, як жодного з нас уже немає в цих одиночках! Джейка Опенгаймера повісили, Еда Морела призначили старостою в Сан-Квентіні і оце недавно помилували, а я сиджу тут, у Фолсомі, і чекаю поки суддя Морган призначить день, що буде моїм останнім днем.

Йолопи! Вони думають, що за допомогою тієї споруди з мотуза й помосту зможуть відібрати в мене безсмертя! О ні, я житиму ще безмежно довго на нашій прекрасній планеті. Я ходитиму в живій плоті, буду принцем і селянином, ученим і дурнем; сидітиму на троні й стогнатиму під п'ятою гнобителів!

Розділ V

Спочатку я почував себе дуже самотнім у своїй камері. І час спливав дуже повільно. Він визначався зміною наглядців та чергуванням дня й ночі. Удень було лиш трохи ясніше, але й це виявилось краще за глуху темну ніч. Удень у камері залягав липкий сутінок – як відблиск ясного зовнішнього світу.

Ні разу не було так видно, щоб можна читати; та й читати було нічого. Лишалось тільки лежати й думати, думати без кінця.

Мене засудили на довічне ув'язнення, і звісно, коли я не зроблю чуда, не створю з нічого тридцяти п'яти фунтів динаміту, то до кінця своїх днів сидітиму в цій глухій темряві.

Постіль моя складалася з тоненького, напівзотлілого сінника, покладеного просто на підлогу, та з тоненького брудного укривала. Не було ні стола, ні стільця, – нічогісінько, крім цього сінника й тоненького старого укривала. Я ціле життя працював головою і не звик довго спати. Проте на самоті людину втомлюють власні думки, і врятуватись від самого себе можна тільки сном.

Роками я спав пересічно п'ять годин на добу. Тепер довелося культивувати сон. Я зробив із цього цілу науку. Спершу я навчився спати десять годин, потім дванадцять і врешті дійшов до того, що з двадцяти чотирьох годин просипав чотирнадцять або й п'ятнадцять. Більше вже не міг, і решту часу доводилося лежати й думати. Для людини, що звикла до розумової праці, – це простий шлях до божевілля.

Я шукав усіляких способів, щоб якось згаяти той час, коли вже не міг спати. Я брав великі числа й підносив їх до другого й третього ступеня або, зосередивши всю свою увагу й волю, розв'язував найдивовижніші геометричні прогресії. Я взявся був навіть вираховувати квадратуру круга, але коли мені здалося, що неможливе може стати можливим, я злякався, щоб не збожеволіти, й полишив, і це, повірте мені, було чималою жертвою, бо розумові вправи такого роду дуже добре допомагали збавляти час.

Заплющивши очі й напруживши увагу, я бачив перед собою шахівницю і грав на ній довгі партії, але коли дійшов досконалості в цій уявлюваній грі напам'ять, втратив до неї всяку цікавість. Це була тільки вправа, та й не могла бути нічим іншим, бо ж обидві партії грала одна особа. Не раз я силкувався роздвоїтись, але дарма, і кожний стратегічний хід, хоч який він був хитрий і обгрунтований, відразу ставав відомий супротивникові.

А час спливав дуже помалу й дуже нудно. Інколи я бавився з мухами, звичайнісінькими хатніми мухами, що проникали в мою камеру так само, як і сіре тьмяне світло. Виявилось, що вони розуміються на грі. Лежачи долі, я проводив на стіні уявну лінію десь футів зо три над підлогою. Коли мухи сідали вище за неї, я не зачіпав їх, а коли нижче, я пробував спіймати, але обережно, щоб не заподіяти їм шкоди. Через деякий час вони вивчили не згірш за мене, де була ця уявна лінія. Коли їм хотілося гратися, вони сідали нижче від лінії, і бувало, котрась, захопившись, гралася зі мною мало не цілу годину; однак відпочити вона завжди сідала на безпечному місці.

З кільканадцяти мух, які жили у мене в камері, тільки одна не захоплювалась грою й уперто від неї відмовлялася. Зрозумівши, що її покарають, коли вона сяде нижче від лінії, вона старанно уникала небезпечної території. Ця муха була понуре й сердите створіння. В'язні сказали б, що вона лихим духом дихає на весь світ. Вона і з мухами ніколи не гралась. Я довго стежив за нею; виявилось, що вона була здорова, міцна і несхильність до

гри залежала тільки від її вдачі, а не від фізичних вад.

Повірте мені, я знав усіх своїх мух. Мене вражало, що вони були такі неоднакові. Кожна мала визначену індивідуальність і відрізнялась від інших не тільки величиною, відтінком забарвлення, силою, але й своєю манерою літати, гратися, своєю хижістю, тим, як вона кидалась, крутилась, верталася назад, підлітала до стіни і торкалася небезпечного місця або тільки вдавала, що торкається, а сама сиділа там, де вже небезпеки не було. Вони різнилися також своїм темпераментом і розумом.

Серед них були нервові й були флегматичні. Одна маленька, менша від інших, часом просто казилася, налітаючи на мене й на своїх товаришок. Чи бачили ви коли, як теля чи лоша вибрикує задніми ногами й женеться через луг просто з надміру життєвих сил? Була така й серед моїх мух. Вона і гралася краще від інших: деколи прожогом, немов шалена, підлітала й сідала на заборонене місце разів три-чотири вряд, і коли їй щастило уникнути моєї скрадливої, швидкої руки, вона страшенно раділа й починала збуджено кружляти то в один, то в другий бік, і все в мене над головою, ніби вихваляючись своєю перемогою.

Я так їх усіх вивчив, що наперед би міг сказати, котра саме наміряється гратись. Тільки в цьому одному я знаходив тисячу відтінків, але не буду вам докучати, хоч усі ці дрібниці рятували мене від немилосердної туги, що дуже мені дошкуляла у перші дні самотинного ув'язнення. Та одне я мушу оповісти, воно чомусь мені дуже запам'яталось. Я вже згадував про ту муху, що лихим духом дихала на весь світ і ніколи не гралася. Якось, забувшись, вона сіла на стіні в тому місці, де я наклав табу, і відразу попалася мені в полон. Треба було бачити, як вона потім цілу годину сердилась!

Проте час у самотині спливав нестерпно повільно. Я не міг ненастанно спати і не міг водно гратися з мухами. Хоч які вони розумні, а проте були лише мухи, а я був людина, із людським мозком. Мій мозок, заповнений культурою й знаннями, звик до активної праці збуджено поривався до дії. А дії не було, і він знемагав під тягарем даремних міркувань. Я визначав моноцукриди у винограді й виноградній лозі під час останньої своєї відпустки в Есті. Ще кілька дослідів, і я був би закінчив працю. Мені цікаво було знати, чи веде хто далі мої спроби, а коли веде, то які має наслідки?

Бачите, світ зовсім помер для мене. Сюди не доходила ніяка звістка. Наука йшла вперед, не спиняючись, а мене цікавили тисячі питань. Узяти хоча б мою теорію гідролізу казеїну за допомогою трипсину, що її професор Волтерз перевіряв у своїй лабораторії. А професор Шляймер, що працював разом зі мною над відкриттям фітостерину в суміші тваринних та рослинних жирів, безперечно, прийшов тепер до певних висновків. На саму лише думку, що за стінами моєї в'язниці невпинно йде напружена робота, а я не маю змоги брати в ній участі, ба навіть нічого про неї не знаю, можна було збожеволіти! А я лежав на підлозі та грався з мухами.

Однак тишу, в якій мені судилося жити, часом порушувало. З перших же днів ув'язнення я

чув іноді, нерегулярно, тихеньке обережне вистукування. Як відповідь на нього, звідкілясь долинав ще тихіший, ще обережніший стук. Звичайно те перестукування припиняли погрози наглядача. Коли ж воно вперто тривало далі, наглядач викликав підмогу, і було чути, як когось зашнуровували у пекельну сорочку.

Мені все було ясно. Я давно знав, як, зрештою, і кожен в'язень Сан-Квентіну, що в одиночних камерах сиділо тільки двоє: Ед Морел і Джейк Опенгаймер. Це вони перестукувалися, і за це їх карали.

Код, якого вони вживали, звісно, мав бути дуже простий, а проте я згаяв багато часу, силкуючись добрати до нього ключа. Та коли я врешті второпав той код, він і справді виявився простим, а найпростіше було саме те, що збивало мене з пантелику. Річ у тім, що вони міняли в абетці місце, від якого починався код, – міняли не тільки щодня, а й у кожній розмові, часом навіть серед розмови.

Нарешті, настав день, коли я вловив перші літери їхньої абетки й зрозумів два речення з їхньої розмови, хоч коли вони застукали вдруге, я знову не второпав ні слова. Ось ці два речення:

– Скажи – Еде – що – б – ти – зараз – дав – за – папірець – та – пачку – тютюну? – спитав той, що стукав здалеку.

Я мало не закричав із радощів. Для мене ж відкрився спосіб спілкування, і тепер я не сам! Я напружено прислухався, коли почне вистукувати свою відповідь той, що був ближче, – Ед Морел, як я гадав.

– Згоден – пробути – двадцять – годин – у – пекельній – сорочці – за – пачку – на п'ять – центів...

Наглядач «припинив перестукування».

– Годі, Мореле! – сердито гримнув він.

Сторонній людині може здатись, що довічно ув'язненого в одиночній камері не можна вже нічим скарати, і наглядач не має засобів змусити його до послуху, щоб він не стукав. Проте лишалася ж бо ще пекельна сорочка. Покара голодом і спрагою. Адже людина, замкнена сама в одиночній камері, зовсім безпорадна.

Отже, стук стих, а коли вночі знову почався, я вже нічого не міг збагнути. Умовившись заздалегідь, вони міняли першу літеру своєї абетки. Проте я вже впіймав ключа, і коли через кілька днів вони почали з того порядку літер, що я вже розумів, то я не став гаяти часу на церемонії.

– Здорові! – вистукав я.

– Здоров, незнайомче! – відповів Морел.

– Просимо до гурту, – додав Опенгаймер.

Їм цікаво було довідатись, хто я, чи надовго засуджений і за що. Проте я тим часом відклав це до іншого разу. Насамперед мені треба було дізнатись, як вони міняють початкову літеру абетки. Аж після того, як я цілком зрозумів це, ми почали розмовляти. То був видатний день. Замість двох довічно засуджених тепер було трое, хоч мене спочатку ґрунтовно перевірили. Потім вони мені пояснили, що боялись, чи я не зумисне підсаджений до них стукач. Таке вже трапилося з Опенгаймером, і він дорого заплатив за свою довірливість до Есертенового донощика.

Несподівано, або, ліпше сказати, на мою радість, виявилось, що обидва мої товариші знали, що мене вважають за невинуватого. Слава про мене проникла навіть у цю справдешню могилу, де Опенгаймера ґноїли вже десять років.

Я мав чимало розповісти їм і про події у в'язниці, і в зовнішньому світі, за її стінами. Вони нічого не знали ні про план утечі сорока довічно ув'язнених, ні про розшуки динаміту, ні про фальшиве свідчення Сесіля Вінвуда. Вони пояснили мені, що деколи новини просочуються до них через наглядачів, але ось уже кілька місяців, як вони нічого нічого не чули. Теперішні наглядачі тут були надто мстиві й жорстокі.

Цього дня всі наглядачі обсипали нас лайкою, але ми не могли втриматись. До двох живих мерців приєднався третій, і так багато знайшлося чого оповісти один одному, дарма що спосіб переказувати був повільний до розпачу, особливо в мене, бо я не був ще такий вправний, як вони.

– Почекай, уночі чергуватиме Мордань, – вистукав Морел. – Він мало не весь час спить. Тоді наговоримось.

І справді, тієї ночі ми наговорилися! За цілу ніч ніхто з нас і ока не заплющив. Мордань Джонс був підлий і жорстокий чоловік, дарма що товстий; проте ми ладні були благословляти ту гладкість, що хилила його до сну. Проте наше вистукування не вгавало ні на хвилину й не давало йому спати, і він раз по раз гримав на нас. Кляли нас і решта нічних наглядачів. Уранці всі вони написали в рапорті, що ми цілу ніч перестукувались, і нам довелося спокутувати своє недовге свято. О дев'ятій годині заявився капітан Джемі з помічниками, й на цілу добу нас зашнурували у пекельні сорочки. Аж до ранку наступного дня ми безпорадно лежали на підлозі, без води і без їжі. Так нам довелось заплатити за бажання поговорити.

О, наші тюремники були жорстокі. І їхнє ставлення зробило з нас таких самих, як і вони, а

то ми б не вижили. Від грубої роботи грубіють руки. Брутальні тюремники роблять брутальними і в'язнів. Ми й далі перестукувалися, і за це нас часто зашнуровували в пекельні сорочки. Найзручніше нам було вночі, і коли траплялося, що на зміну прислали сторонніх наглядачів, ми розмовляли цілу ніч.

Для нас день від ночі не відрізнявся, бо ми жили в темряві. Спати ми могли коли завгодно, а перестукуватись тільки при нагоді.

Ми розповідали один одному про своє життя. Бувало, цілі години я і Морел мовчки лежали, прислухаючись до ледве чутних далеких вистукувань. То Опенгаймер повільно розповідав нам історію свого життя, починаючи від того часу, коли він ще дитиною гасав по нетрищах Сан-Франциско, і далі, як він прилучився до злочинського світу, як спізнав усякий бруд, як ще чотирнадцятирічним хлопцем працював за нічного посланця у кварталі з червоними ліхтарями, як його вперше зловила поліція, як потім він крав і грабував, і як його зрадив товариш, і як дійшлося до вбивства уже в стінах в'язниці.

Джейка Опенгаймера прозвали Хижим Тигром. Якийсь репортер вигадав це прізвисько, і воно переживе й ту людину, що її так прозвано. Проте я завжди зауважував у Опенгаймерові основні риси ярої гуманності. Він був щирий і вірний у дружбі. Я знаю випадки, коли він брав на себе чужу кару, аби тільки не виказати товариша. Він був сміливий, терплячий, здатний на самопожертву. Я міг би багато розповісти про це, якби мені час. У нього було дуже розвинене почуття справедливості, і вбивство у стінах в'язниці він учинив під впливом саме цього почуття.

Крім того, він ще був дуже розумний, і ні довічна тюрма, ні десять років самотинного ув'язнення не затьмарили його блискучого розуму.

Морел, завжди добрий і відданий товариш, також був дуже розумний. По щирості, я, стоячи на порозі смерті, маю право сказати, не боячись бути нескромним, що трое найрозумніших людей у цілій Сан-Квентінській в'язниці – якщо перебрати всіх, починаючи з начальника, – були ми, ті, хто гнів у одиночках.

Тепер, доживаючи свої останні дні й зважуючи те, чого мене навчило життя, я мушу зробити висновок, що сильний розумом ніколи не скоряється. Дурні й страхопуди, необдаровані палким почуттям справедливості й нездатні на щире товаришування – такі люди у в'язниці стають зразковими в'язнями. Проте я дякую богам, що ні я, ні Джейк Опенгаймер, ні Ед Морел не були зразкові в'язні.

Дитина, що визначила пам'ять, як «те, чим забувають», не вельми й помилялася. Здатність забувати означає здорову голову.

Нав'язливе згадування означає манію, божевілля. В одиночній камері, де спогади, змагаючись між собою, ненастанно опановували мене, я силкувався забувати. Розважаючись із мухами, граючи сам з собою в шахи або перестукуючись із товаришами, я дещо забував. Проте я прагнув забути все.

У мені жили дитячі спогади про інші часи та інші місця – «мінливий відблиск слави», як каже Вордсворт. Невже хлопчина, змужнівши, втрачає назавжди ті спогади? Невже те, що колись жило в його мозкові, зовсім пропало? Чи, може, ці спогади інших часів та інших місць зберігаються й потім, але сплять, замуrowані в мозкових клітинах, так, як оце я замуrowаний в одиночці?

Бували випадки, коли засуджених на довічне ув'язнення несподівано випускали на волю, і вони, ніби воскреснувши, знов бачили сонце. Хіба не можна так само воскресити й ці поховані дитячі спогади про інші світи?

Але як? На мою думку, тільки зовсім забувши теперішнє й те минуле, що відбувалося вже в дорослому віці.

І, знову ж таки, в який спосіб? За допомогою гіпнозу. Якщо гіпноз допоможе мені приспати свідомий розум і збудити підсвідомий, тоді відкриються всі двері клітин мозку, і в'язні вийдуть на сонячне світло.

Так я собі гадав, а які з цього були наслідки, ви скоро дізнаєтесь. Але перш за все я хочу розповісти вам свої власні дитячі спогади про інші місця. Я тоді горів відблиском саява життя за інших часів. Як і всіх дітей, мене переслідували спогади про якусь іншу пору. Це було ще тоді, як я формувався, як плавка речовина колишніх моїх життів ще не застигла й не викристалізувалася в нову особистість, що її якийсь короткий час люди називають Дерелом Стендінгом.

Дозвольте мені оповісти про один випадок, що стався в Міннесоті, на нашій старій фермі. Мені тоді не було й шести років. У нашому домі заночував місіонер, що недавно повернувся з Китаю до Сполучених Штатів, маючи доручення від місіонерської ради збирати кошти. Це було на кухні, зразу ж після вечері. Мати допомагала мені роздягатись до сну, а місіонер показував нам фотографії зі Святої Землі.

Я, звісно, давно забув би про той випадок, якби опісля не чув, як мій батько часто переказував його своїм здивованим гостям.

Глянувши на одне фото, я закричав і почав пильніше додивлятися, спершу дуже

зацікавлений, а тоді розчарований. Місце відразу здалося мені таке знайоме, ніби я побачив на фотографії батьківську клуню. Потім усе стало чуже. Але я й далі дивився на фото, і знову те місце почало здаватися мені. болісно знайомим.

– Це Давидова Вежа[5 - Давидова вежа і далі – Яффська брама – архітектурні пам'ятки давнього Єрусалима.], – пояснив місіонер моїй матері.

– Ні! – схвильовано крикнув я.

– Ти хочеш сказати, що вона не так зветься? – спитав місіонер.

Я кивнув головою.

– Тоді як же вона зветься, дитино?

– Вона зветься... – почав я і затнувся. – Я забув.

– Вона тепер виглядає інакше, – додав я, помовчавши. – Колись вона була зовсім не така.

Місіонер вибрав ще одне фото і подав матері.

– Тут я сам був півроку тому, місіс Стендінг, – він тицьнув пальцем на зображення. – Ось Яффська брама, через неї я пішов просто до Давидової Вежі, ось вона, ззаду, де тепер мій палець.

Усі вчені-богослови згодні, що це залишки башти Ель-Кулах, як її називали...

Але я перебив його й показав на зруйновану будівлю в лівому кутку фотографії.

– Вона десь тут. Євреї називали її так, як ви сказали. А ми – інакше. Ми називали її... я забув як...

– Ви тільки послухайте його! – засміявся батько. – Хтось би подумав, що він там був.

Я кивнув головою, бо раптом упевнився, що справді там був, хоч те місце якось дивно змінилося. Батько засміявся ще дужче, а місіонер подумав, що я глузую з нього. Він подав мені другу фотографію – зображення понурої пустелі, голої-голісінької, без єдиної рослини і прорізаної неглибоким яром з кам'яними узбіччями. Посередині стояло кілька халуп із плоскими дахами.

– Ну, а це що таке, дитино? – жартома спитав місіонер.

І раптом я згадав!

– Самарія! [6 - Самарія – місто-держава у давній Палестині.] – вигукнув я, не задумуючись.

Батько захоплено заплескав у долоні, мати здивовано глянула на мене, а місіонер аж ніби розсердився.

– Хлопчина не помилився, – сказав він, – це село справді лежить у Самарії. Я туди їхав, тому й купив фотографію. Хлопчик неодмінно мусив десь бачити таку саму фотографію.

І батько, мати заповнили місіонера, що ні.

– Але на фотографії не так, – розохотився я, відновлюючи подумки краєвид. Загальний вигляд і обриси далеких горбів були ті самі. Я заходився описувати те місце й показував пальцем, де що змінилося.

– Будинки стояли ось тут, праворуч, і росли дерева, багато дерев, і багато було трави, і багато кіз. Я бачу цілу отару і двох хлопців, що її пасуть. А тут, вище, гурт людей іде за одним чоловіком. А тут... – Я показав пальцем на місце, де було село, – тут багато волоцюг. На тілі в них саме рам'я. Вони хворі, обличчя їхні, руки й ноги вкриті ранами.

– Він чув цю історію в церкві абощо. Пам'ятаєте зцілення прокажених у Євангелії від Луки? – сказав місіонер, задоволено всміхаючись.

– Скільки тут хворих, дитино?

У п'ять років я вже вмів рахувати до ста. Про себе я порахував людей.

– Десять. Усі вони махають руками і щось гукають іншим людям.

– А самі не підходять до них? – запитав місіонер.

Я похитав головою.

– Вони стоять на місці і кричать так, ніби їх спіткала якась біда.

– Ну, а далі, – допитувався місіонер, – що ти ще бачиш? Що робить той чоловік, котрий іде, як ти сказав, поперед гурту людей?

– Вони всі зупинились, і він щось каже хворим. І пастухи з козами зупинились поглянути, – усі дивляться на тих волоцюг.

– Ну, а ще що?

– Більше нічого. Хворі подалися туди, де будинки. Вони вже не кричать і не скидаються на хворих. А я й далі сиджу на коні й дивлюсь...

Трое моїх слухачів зареготали.

– І я великий! – крикнув я сердито. – І маю довгого меча!

– Десятьох прокажених зцілив Христос поблизу Єрихона дорогою до Єрусалима, – пояснив місіонер моїм батькам. – Хлопчина, мабуть, ходив дивитись на магічний ліхтар і бачив діапозитиви.

Але ні батько, ні мати не могли пригадати, щоб я коли-небудь бачив магічний ліхтар.

– Покажіть йому ще щось, – запропонував батько.

– Тут усе не так, – зітхнув я, розглядаючи фотографію, яку мені простяг місіонер. – Усе змінилося, крім оцієї гори та інших горбів. Ось тут мала б бути дорога, а там вище – садки, дерева й хати за високими мурами. А тут, з другого боку, ущелини в скелях, де звичайно ховали небіжчиків. Ви бачите це місце? Тут вони кидали на людей каміння і вбивали їх на смерть. Я сам цього не бачив. Мені про це лиш розповідали.

– А гора? – запитав місіонер, показуючи на середину фотографії. – Як вона зветься?

Я похитав головою.

– Ніяк не зветься. Там убивали людей. Я бачив не раз.

– З цим, що він каже, тепер згодні більшість авторитетів, – задоволено пояснив місіонер. – Це гора Голгофа[7 - Голгофа – місце страти злочинців у давньому Єрусалимі; тут нібито розп'ято Ісуса Христа.]. Череповище. А може, її названо так тому, що вона скидається на череп.

Гляньте, вона таки схожа на череп. Тут розп'яли... – Він замовк і звернувся до мене: – Кого тут розп'яли, юний мудрагелю?

Скажи нам, що ти ще бачиш?

І я справді бачив. Батько потім оповідав, що очі мені аж рогом лізли. Але я затявся й уперто хитав головою.

– Я не скажу, бо ви смієтеся з мене. Я бачив, як там гинула сила-силенна людей. Вони прибивали їх цвяхами і гаяли на це багато часу. Я бачив... Але не скажу. Я не брешу. Спитайте тата й маму, чи я коли брехав! Вони б з мене шкуру здерли. Самі спитайте.

І я вже не сказав ні слова, хоч як місіонер заохочував мене фотографіями. Від спогадів-картин мені паморочилась голова. Слова тиснулись на язик, але я вперто мовчав.

– З нього має вийти великий знавець Біблії, – сказав місіонер моїм батькам після того, як я поцілував їх на добраніч і пішов спати. – Або з такою уявою він стане знаменитим письменником.

Ось доказ, що пророцтва не збуваються. Я сиджу тут, у відділенні для вбивць, і пишу ці рядки в останні свої дні – себто, в останні дні Дерела Стендінга, бо його скоро виведуть звідси, почеплять мотуз на шию і спробують кинути у вічну темряву. І я всміхаюся сам до себе: я не став ні знавцем Біблії, ні письменником. Навпаки, поки мене не поховали в темниці на півдесятка років, я був зовсім не тим, що мені пророкував місіонер. Я був знавець сільського господарства, професор агрономії, майстер знижувати непродуктивні витрати сили, майстер поліпшувати рільництво, лабораторний учений, що обов'язково вимагає точності і перевірених під мікроскопом фактів.

І ось тепер, цього теплого надвечір'я, я сиджу у відділенні для вбивць і, переставши писати свої спогади, прислухаюсь, як у сонному повітрі дзижчать мухи, як півголосом розмовляють мої сусіди – Джосіфес Джексон, негр-убивця, праворуч, та італієць Бамбеччо, теж убивця, в камері ліворуч. Крізь ґрати вони кажуть один одному, що свіжі рани добре змащувати пережованим тютюном.

Я тримаю у випростаній руці авторучку і, згадавши, що колись інші мої руки тримали отак гусяче перо або грифель, думаю, чи той місіонер у дитинстві також бачив притлумлений відблиск саява й спізнав миттєве щастя міжзоряних блукань?

Та вернуся до свого самотинного ув'язнення. Коли я вже вмів перестукуватися з товаришами, а все ж лишалося ще багато безмежно нудного часу і не було чим його заповнити, я досить успішно навчився самогіпнозом присипляти свою свідомість і будити підсвідомість. Але вона не підлягала ніяким законам, ніякій дисципліні, а нестямно блукала в якомусь кошмарі, де не було зв'язку між подіями, часом і особою.

Мій метод механічного гіпнозу був простий-простісінький. Я брав соломинку, приліплював її до стіни недалеко від дверей, де було більше світла, і, підібгавши ноги, сідав на сінника. Тоді пильно вдивлявся в ту ясну цятку, наблизивши до неї очі й закотивши їх скільки змога вгору. Водночас я послабляв волю і весь віддавався млості, що поступово мене огортала.

Відчуваючи, що ось-ось втрачу рівновагу й перевернусь, я заплющував очі та вже несамохіть падав непритомний на сінника.

І тоді протягом десяти хвилин, півгодини, ба навіть цілої години я навіжено блукав у віках нагромаджених спогадах про своє ненастанне відродження. Але час і місце змінювались

дуже швидко. Згодом, уже прокинувшись, я знав, що всі ці чудні примари зв'язані якось із особою Дерела Стендінга. І тільки.

Мені жодного разу не пощастило відтворити якесь ціле життя або відчуття, що пережите збігається в часі й просторі. Мої сни, коли їх можна назвати снами, були безладні й безтямні. Ось один із них. Протягом п'ятнадцяти хвилин напівсвідомого стану я лазив і ревів у намулі первісного світу, потім сидів поруч з Гаазом[8 - Гааз – реальна особа, відомий льотчик початку XX ст. Новий Єрусалим – ідеал праведного життя у християнській богословській літературі.] на моноплані й розтинав повітря в дев'ятнадцятому сторіччі.

Прокинувшись, я згадав, що я, Дерел Стендінг, за рік до ув'язнення справді літав з Гаазом до Санта-Моніки над Тихим океаном. Але я не міг згадати, щоб я лазив у первісному намулі. Однак я розважив, що коли те лазіння чомусь підсвідомо постало переді мною, то воно, безперечно, свідчило про якесь давнє моє існування, ще задовго до того, як я став Дерелом Стендінгом. Просто та подія набагато давніша. І обидві були реальні, а то як я міг би їх згадати?

О, які прекрасні образи й події поставали переді мною! Протягом кількох хвилин напівсвідомого буття я опинявся у царських палатах, сидів на покуті і в кінці столу, був блазень, вояк, урядовець і чернець. Був володар, який сідав на почесному місці.

Моя громадська влада спиралася на власний меч, на грубі замкові мури і численне вояцтво. Але мені належала й духовна влада: улесливі попи й гладкі абати сиділи нижче за мене, пили мое вино та їли мою печеню.

Я носив залізного рабського нашійника в холодному краю і кохав принцес королівського дому в нагріті від сонця тропічні ночі. Чорношкірі раби розганяли душне повітря віялами з павиноного пір'я, а здалека, з-за пальм і водограїв, долинали ревіння левів та крик шакалів. Іншим разом я сидів серед холодної пустелі, гріючи руки біля вогнища з верблюжого кіз'яка, або лежав у сякому-такому затінку спаленого сонцем полину біля висохлого джерела й спраглими вустами благав води, а навколо мене в солончаках валялися кістки людей і тварин, що загинули від спраги.

Я був і моряком, і найманим убивцею, і вченим, і схимником. То я сидів над рукописними сторінками грубезних запліснявілих томів, серед мудрої тиші, у сутінках приліпленого до скелі монастиря, тоді як унизу на пологіх узбіччях, хоч уже зайшло сонце, селяни працювали на своїх виноградниках і в оливкових садках, а пастухи гнали з лугів гомінку череду кіз і корів. А то вів крикливих бунтарів по вибитих колесами й зграсованих копитами дорогах забутих прадавніх міст; або ще – врочистим і незворушним, наче могила, голосом виголошував закон, визначав ваготу злочинів і засуджував до страти людей, що так само, як Дерел Стендінг із Фолсомської тюрми, порушили закон.

З високої до запамороки топ-щогли, що похитувалася над палубою, я оглядав блискуче

проти сонця море, де в зеленкуватій глибині мінілися коралові рифи, і, скерувавши корабель на безпечну гладінь дзеркальної лагуни, кидав кітву біля самого коралового берега, отороченого пальмами. Я боровся на забутих полях давніх битв, коли сонце сідало, а боротьба безупинно точилася й уночі, при світлі зірок, і навіть вітер, що віяв із далеких засніжених вершин, не годен був охолодити войовничого запалу вояків. А то знов ставав маленьким Дерелом Стендінгом і бігав босоніж по весняній росяній траві на фермі у Міннесоті; посинілими з холоду руками годував худобу в морозні ранки, а в неділю побожно, з острахом слухав казання про грізного й величного бога, про Новий Єрусалим та про страшний пекельний вогонь.

Спалахи ось таких видив поставали переді мною, коли я в самотинній камері Сан-Квентіну втрачав свідомість, напружено дивлячись на шматочок блискучої соломинки. Звідки всі ці видива? Звісно, я не міг створити їх із нічого у себе в камері, як не міг створити й тридцяти п'яти фунтів динаміту, що його так настійливо вимагали від мене капітан Джемі, начальник Есертен і в'язнична управа.

Я, Дерел Стендінг, що народився й виріс на фермі в Міннесоті, колишній професор агрономії, невинуватий в'язень Сан-Квентіну, а тепер засуджений до страти злочинець у Фолсомі. Те, що я описую, що я видобув зі своєї підсвідомості, не належить Дерелові Стендінгу. Дерел Стендінг, що народився в Міннесоті й незабаром повисне на мотузі в Каліфорнії, ніколи не кохав королівен у королівських палацах, не бився врукопаш на хитких палубах кораблів, не тонував у коморі з вином, нажлуктавшись горілки, під п'яні зойки й передсмертний спів матросів, коли корабель наштовхувався на чорні зуби підводних скель і вода, булькаючи, затоплювала його з усіх боків.

Такого Дерел Стендінг не переживав, а проте я, Дерел Стендінг, видобув його з пам'яті за допомогою механічного самогіпнозу, сидючи в самотинній камері. Так само не належало Дерелові Стендінгу слово «Самарія», що вихопилося з моїх дитячих уст, коли я побачив оту фотографію.

З нічого не можна щось зробити. У самотинній камері я не міг із нічого зробити тридцять п'ять фунтів динаміту, з нічого не міг би створити ті далекі часи й широкі простори. Вони мушили бути в моїй свідомості, і я саме почав дошукуватися шляхів до неї.

Розділ VII

Однак я мав труднощі. Я знав, що в мені криється ціла Голконда[9 - Голконда – середньовічна держава в південній Індії. Переносно – джерело великого багатства.] споминів про інше життя, але здобувся лише на те, щоб як божевільний гасати по них.

Запас споминів був великий, але я перед ними був безвладний.

Я згадав хворобу Стейнтон Мозеса – священника, що втілював у собі, кожного у свій час, святого Іполіта[10 - Святий Іполіт (бл. III ст.) – діяч християнської церкви. Плотін (205?–270) – римський філософ-неоплатонік. Атенодор – ім'я двох філософів-стоїків I ст. до н. е.], Плотіпа, Атенодора та Еразмового приятеля Гроцина[11 - Гроцин, Вільям (1446?–1519) – англійський учений, знавець античної Греції, друг Еразма Роттердамського (1469–1536), відомого гуманіста доби Відродження.]. А тоді, взявши до уваги досліді полковника де Рошаса[12 - Полковник де Рошас, Ежен (1837–1914) – французький експериментатор-психолог, що у своїх псевдонаукових творах обстоював ідею «переселення душ».], колись такі захопливі для мене, я переконався, що Стейнтон Мозес[13 - Стейнтон Мозес – психічно хворий, який у своїх мареннях нібито перевтілювався в тих історичних осіб, що ними він був у попередніх своїх існуваннях.] і справді був усіма тими особами, які потім прокидалися в ньому. Тобто всі вони були ним, були ланками нескінченного ланцюга вмирання й відродження.

Досліді полковника де Рошаса тепер особливо мене зацікавили. Він брав людей, піддатних на гіпноз, і доводив, що можна дістатися в глиб часу, до предків цих людей. Він описав свої досліді з Жозефіною, вісімнадцятирічною дівчиною родом із Вуарона, у департаменті Ізер. Загіпнотизувавши дівчину, полковник де Рошас змусив її пережити життя у зворотному порядку – дівочтво, дитинство, період, коли вона була немовлям, коли вона була ще в матиномуму череві, тишу й темінь того часу, коли вона, Жозефіна, ще не народилася, потім коли вона жила в особі недовірливого, лайливого й злого дідугана на ім'я Жан-Клод Бурдон. Свого часу той служив у сьомому артилерійському полку в Безансоні й помер у сімдесят років після тривалої хвороби. Далі полковник де Рошас загіпнотизував тінь Жан-Клода Бурдона й послав і його мандрувати у зворотному напрямку життя: через його дитинство й народження, через час темряви перед народженням, аж поки він знову побачив життя й світло в особі злющої старої Філомени Картерон.

Проте хоч скільки я гіпнотизував себе блискучою соломинкою, мені не пощастило відтворити себе в певній послідовності своїх попередніх життів. Ці невдачі переконали мене в тому, що тільки смерть допоможе мені послідовно відтворити своє «я» в колишніх образах.

Проте життя в мені било потужною хвилею. Я, Дерел Стендінг, так уперто не хотів умирати, що не дозволяв начальникові Есертену й капітанові Джемі вбити себе. Жадоба до життя, мабуть, і спричинила те, що я ще й досі тут: сплю собі, ім, думаю, бачу сни, пишу про свої колишні «я» і чекаю неминучого мотуза, що завершить один короткий відтинок часу в безкрайому ланцюгові моїх існувань.

Однак можна вмирати, лишаючись живим. Цієї штуки, як ви дізнаєтесь потім, навчив мене Ед Морел. І все це через начальника Есертена та капітана Джемі. На них знову напав сліпий жах, що десь лежить захований динаміт. Вони прийшли до моєї темної камери й

напростець заявили, що замордують мене в пекельній сорочці, коли я не признаюсь, куди його заховав. Вони запевнили, що це буде зроблено законно й не позначиться на їхній кар'єрі. У в'язничному архіві напишуть, ніби я вмер своєю смертю.

О любі громадяни, ошатно й тепло вдягнені! Повірте мені, що й тепер у в'язницях убивають людей так само, як завжди вбивали, відколи збудовано першу в'язницю.

Я добре знав, які муки й жах чекають на мене в пекельній сорочці. Я бачив людей, зломлених нею духовно, і людей, що після неї стали каліками. Дужі люди, такі здорові, що їхній організм успішно боровся з тюремними хворобами, посидівши трохи в пекельній сорочці, втрачали відпорність і за якихось півроку помирали від сухот. Зизоокий Вілсон, що мав слабе серце, помер у пекельній сорочці першої ж таки години, а в'язничний лікар, що дивився на нього, недовіжливо всміхався. Я знаю також одного в'язня, що, пробувши в пекельній сорочці півгодини, признався в усьому, ще й наговорив на себе, аби тільки визволитися з неї, а потім довгі роки покутував незаслужену кару.

Сам я також добре її спізнав. Тіло мое списане тисячами рубців, з ними я стану на поміст, та хоч би я прожив ще й сотню років, ці рубці не позаростали б, з ними я ліг би в домовину.

Може, ви, любі громадяни, які наймаєте катів і платите їм, щоб вони зашнуровували у пекельну сорочку людей, може, ви й самі гаразд не знаєте, що воно таке. Тоді дозвольте мені пояснити, і тоді ви легше зрозумієте, як я досягнув того, що вмирав, лишаючись живим, ставав ненадовго володарем часу й простору, визволявся зі стін в'язниці і блукав між зорями.

Чи ви коли бачили брезентове або гумове накриття з прикріпленими на кінцях мідяними кільцями? Отож уявіть собі таке накриття десь у чотири з половиною фути завдовжки, з великими важкими мідяними кільцями вздовж обох боків. Воно вузьке, не відповідає об'ємові тіла, що має в ньому лежати, та й не однакової ширини: у плечах і на клубках ширше, ніж у стані.

Таку сорочку розстеляють на підлозі, і тому, кого хочуть покарати або витягти з нього визнання, наказують лягати на неї долілиць. Хто опирається, то його ще й налупцюють. Звичайно закінчується тим, що в'язень лягає, як того вимагають кати, тобто, як вимагаєте ви, любі громадяни, бо це ж ви годуєте катів і платите їм за їхню роботу.

В'язень лягає долілиць. На спині йому стягають краї сорочки і, засиливши мотузок у мідяні кільця, зашнуровують так, як ви шнуруєте черевики, тільки, звісно, ніхто так міцно не стягує собі ноги. На в'язничному жаргоні це зветься «сповиванням». Часом, коли наглядачі лихі або мають особливий наказ, вони ще натискають коліном на спину, щоб дужче стягти мотуз.

Чи вам коли траплялося занадто тісно зашнурувати черевики? За яких-небудь півгодини у

підбитті починається страшний біль, пам'ятаєте, як уже за кілька хвилин ви не можете ні кроку ступити, доводиться розпускати шнурівку й послаблювати натиск. Гаразд, тепер спробуйте уявити собі, що вас усього так зашнуровано, тільки набагато тісніше; що стиснули вам не саму ступню, а увесь тулуб, стиснули так, що здається, ніби серце, легені й усі інші важливі органи ось-ось луснуть.

Я пам'ятаю, коли мене вперше так сповили в карцері. Я тоді лише починав ставати «невиправним» одразу ж після того, як прибув у в'язницю. На верстаті в джутовій майстерні я виробляв свою щоденну норму – сто ярдів ткани – і кінчав роботу на дві години раніше, ніж треба було. І якістю своєю моя тканина була краща, ніж того вимагали. Проте, як зазначено у в'язничних книгах, мене покарали пекельною сорочкою за те, що на тканині були «вузлики» й «дірки», одне слово, за браковану роботу.

Сміх, та й годі. Насправді мій злочин полягав у тому, що я, новак, хоч і фахівець у вдосконаленні праці та зменшенні марної витрати сил, дозволив собі дати деякі поради головному ткачеві та пояснити цьому дурневі дещо таке, чого він не розумів у своїм ділі. Він при капітанові Джемі викликав мене до столу й показав мою роботу – страшну тканину, зовсім не ту, що я зробив. Він потім ще двічі викликав мене. Третій виклик, згідно з правилами майстерні, означав кару. І я перебув добу в пекельній сорочці.

Мене повели в карцер і наказали лягти долілиць на брезент, розстелений на підлозі. Я відмовився. Наглядач Морісон почав душити мене за горло, а Мобінс, в'язничний староста, тим часом гамселив кулаком. Я врешті ліг, як мені наказано. Своім непослухом я роздрочив їх, і вони вже таки добре сповили мене, а тоді перекинули на спину, мов колоду.

Спочатку нічого страшного не було. Коли наглядачі грюкнули дверима й засунули їх за собою, лишивши мене в цілковитій темряві, була одинадцята година ранку. Кілька хвилин мені було тільки незручно – надміру-бо вони мене стиснули, та я сподівався, що воно минеться, коли я звикну лежати. Але дарма! Серце мені почало скажено стукотіти, а легеням ніби не ставало повітря. Відчуття, що я задихаюся, усеяло в мене божевільний жах, а кожен удар серця загрожував розірвати легені, що й так мало не лопає.

Після кількох, як мені здавалося, годин – тепер, набувши великого досвіду з пекельною сорочкою, я певен, що минуло хіба з півгодини, – я, божеволіючи від думки, що вмираю, уже кричав, вив, ревів. Найдужче боліло мені серце, то був гострий біль, як під час плевроїту, тільки що пронизував він серце.

Умирати не важко, але вмирати повільно і в такий спосіб – жахливо. Мене поймав страх, мов дикого звіра у пастці, я вив і ревів, аж доки зрозумів, що від таких вокальних вправ моє серце ще дужче болить, а легеням і зовсім не стає повітря.

Я замовк і пролежав тихо, як мені здалося, цілу вічність, хоч тепер я знаю, що не більше як чверть години. Мені не давало дихати, у голові паморочилося, серце так колотилося, ніби

ось-ось мало прорвати брезент, що сповивав мене. Я знову втратив самовладання й почав розпачливо волати допомоги.

І раптом із сусідньої камери почувся голос.

— Замовч! — кричав хтось, хоч до мене той крик ледве долинав. — Замовч, ти вже надокучив мені!

— Я вмираю! — лементував я далі.

— Стукнись лобом і забудь про все, — почулось у відповідь.

— Таж я вмираю! — торочив я своїй.

— То чого кричати? Помреш — і звільнишся від усього. Скигли собі потихеньку, коли вже маєш таку охоту, тільки не галасуй. Я так гарно спав, а ти мене збудив.

Мене настільки обурила ця бездушна байдужість, що я знову опанував себе і лише тихенько стогнав... Так минуло без міри багато часу — хвилин, мабуть, з десять. Тіло мені почало терпнути, наче його кололи незліченні голки. Поки я це відчував, то ще якимось тримався, та коли голки перестали колоти, а тіло німіло щораз дужче, мене знову поймав жах.

— Спробуй тут заснути! — скаржився мій сусід. — Ти гадаєш, мені легше? Моя сорочка так само стиснена, як і твоя, і я хочу заснути, щоб не чути болю.

— Скільки ви тут? — запитав я, певний, що він новак проти мене, бо я страждав уже цілі століття.

— Третій день, — відповів сусід.

— Я питаю про пекельну сорочку.

— Третій день, брате.

— Боже мій! — ужахнувся я.

— Авжеж, брате, п'ятдесят годин зашнурований, а ти чув, щоб я хоч раз застогнав? Вони натискали мені ногами на спину, щоб тугіше зашнурувати. Мене міцно сповили, можеш повірити. Ти тут не сам. Ти ще й години не пробув.

— Я вже давно лежу, багато годин.

– Тобі просто так здається, а насправді ні. Не минуло ще й години. Я чув, як тебе шнурували.

Це було щось незбагненне. Менш як за годину я вмирав тисячу разів. А мого сусіда, спокійного, урівноваженого, з тихим голосом, доброзичливого, дарма що його перші слова до мене були трохи гострі, зашнуровано вже цілих п'ятдесят годин!

– Скільки вони вас так триматимуть? – спитав я.

– Хтозна. Капітан Джемі сердитий на мене і не випустить із сорочки, аж поки я мало не гигну. Я хочу дати тобі, брате, пораду. Заплющ очі й не думай про біль. Крик і виття не допоможуть. Єдиний спосіб – це забути. Спробуй пригадати кожну знайому дівчину. От і мине кілька годин. Може, ти відчуєш, що паморочиться в голові. Нехай! Без зайвого клопоту спливе ще часина. А коли надокучить згадувати дівчат, то згадуй хлопців, що чимось тобі допекли, думай про те, як би ти помстився їм, коли б нагода, думай, що вже збираєшся мститись, бо нагода трапилась.

Того чоловіка звали Філадельфієць Ред. Він попав до в'язниці за грабіж на вулицях Аламеди, а що його вже раніше не раз суджено, то тепер йому дали п'ятдесят років. На той час, коли ми познайомилися, він уже відбув дванадцять років, а відтоді минуло ще сім років. Він був серед тих сорока довічно ув'язнених, що їх обдурих і виказав Сесіль Вінвуд. За це його позбавлено прав на скорочення терміну. Він тепер уже людина середнього віку і досі сидить у Сан-Квентіні. Коли його випустять, він буде старезний дідуган – звісно, якщо доживе.

Я перебув своїх двадцять чотири години і став іншим, не таким, як раніше. Я змінився не фізично, хоч уранці, коли вони мене розшнурували, був напів спаралізований і геть очманілий, аж їм довелося штовхати мене під ребра, щоб я звівся на ноги. Але я змінився духовно й морально. Важка фізична мука, якої мені завдали, принижувала мене й ображала мое почуття справедливості. Такою дисципліною не можна приборкати людину. Ця перша кара сповнила мене гіркоти та палкої ненависті, що дедалі більше зростала. Боже мій, аж страшно згадати, що зі мною робили!.. Двадцять чотири години в пекельній сорочці! Того ранку, коли вони стусанами примусили мене звестись на ноги, я й гадки не мав, що настане час, коли такі двадцять чотири години здаватимуться дурницею, що згодом, коли мене будуть розв'язувати, я всміхатимусь, пролежавши сто годин у пекельній сорочці; що навіть після двохсот сорока годин та сама усмішка буде в мене на устах.

Так, двісті сорок годин. Любі мої громадяни, ошатно й тепло вдягнені, чи розумієте ви, що це означає? Це означає цілих десять днів і десять ночей у пекельній сорочці. Безперечно, такого не може діятися ніде в християнському світі, та ще й за дев'ятнадцять сторіч після народження Христа. Я не прошу вас вірити мені. Я й сам не вірю, що таке можливе. Я лише знаю, що таке робили зі мною в Сан-Квентіні і що я виживав, та ще й сміявся з них, і щоб спекатися мене, їм доведеться повісити мое тіло за те, що я розбив носа наглядачеві.

Я пишу ці рядки сьогодні, 1913 року по Христі, і тепер, 1913 року, люди мучаться в пекельних сорочках у карцерах Сан-Квентіну.

Доки живий буду, а також у своїх майбутніх життях я не забуду свого прощання з Філадельфійцем Редом. До того ранку він уже пролежав зашнурований сімдесят чотири години.

– Чую, брате, що ти живий і здоровий? – гукнув він, коли я, хитаючись, вийшов із камери в коридор.

– Замовч ти, Реде! – grimнув наглядач.

– Аякже, – відповів той.

– Стривай-но, я тобі покажу! – погрозився наглядач.

– Та невже? – запитав Ред лагідно, а додав уже сердито: – Що ти там покажеш, старе одоробало! Ти навіть до шматка хліба не добрався б, а не те, що до такої посади, як оце тепер маеш, коли б тебе брат за вуха не витяг. Але ми добре всі знаємо, з яким смердючим місцем твій брат зв'язаний!

Я захоплювався ним! Неприборканий дух того чоловіка не знав страху перед найбрутальнішими мерзотниками.

– Ну, прощай, брате, – знову звернувся до мене Філадельфієць Ред. – Прощай! Поводься добре і люби начальника в'язниці. Коли побачиш їх, скажи, що бачив мене, але не чув, аби я скиглив.

Наглядач аж посинів із люті та відплатив мені стусанами за Редів жарт.

Розділ VIII

Начальник в'язниці Есертен і капітан Джемі не давали мені спокою в самотинній камері номер один. Якось начальник Есертен сказав мені:

– Слухай, Стендінгу, признавайся, де динаміт, а то я закатую тебе у пекельній сорочці. Бували витриваліші за тебе, і я давав їм раду. Вибирай – динаміт або тобі капець?

– Виходить – капець, бо я нічого не знаю про динаміт.

Така відповідь до нестями роздратовала начальника.

– Лягай! – коротко наказав він.

Я ліг, бо з досвіду знав, що дарма чинити опір трьом чи чотирьом дужим наглядачам. Мене міцно зашнурували на сто годин. Через кожні двадцять чотири години давали ковтнути води. Їсти я не хотів, та мені й не пропонували. Наприкінці терміну в'язничний лікар Джексон кілька разів приходив перевірити мій стан.

Та відколи мене стали вважати за невинного, я так при звичаївся до пекельної сорочки, що саме стискання не завдавало мені особливої шкоди. Звісно, сорочка виснажувала мене, забидала всі сили, але я навчився напружувати м'язи, коли мене шнурували, і зберігав собі трошечки простору. Після перших ста годин я був лише стомлений і знесилений. Мені дали добу перепочити, а тоді знову скрутили, вже на сто п'ятдесят годин. Тіло мені задубіло так, що я майже весь час його не відчував, а в голові паморочилося. Крім того, я зусиллям волі намагався якнайбільше спати.

Далі начальник в'язниці запровадив зміну в свою програму: мене стали шнурувати й давати спочинок через неоднакові проміжки часу. Я ніколи не знав, коли знов опинюсь у пекельній сорочці. Часом я десять годин перепочивав, а двадцять лежав стиснутий; іноді спочивав тільки чотири години. Траплялося, що вночі, коли найменше можна було сподіватися, з гуркотом відчинялися двері і наглядачі скручували мене. Одного разу було навіть так: протягом трьох днів і трьох ночей я наперемін вісім годин лежав у пекельній сорочці, а вісім перепочивав; та коли вже я почав звикати до цього, мене несподівано зашнурували на цілі дві доби.

І водно те саме запитання: де динаміт? Начальник в'язниці часом аж казився, а часом, як я витримував занадто жорстоке стискання, мало не благав мене признатись, обіцяв три місяці цілковитого спокою в лікарні й добру їжу, а опісля староство у в'язничній бібліотеці.

Лікар Джексон, мізерна, нікчемна істота з поверховим знанням медицини, почав ставитися скептично до моєї кари. Він заявив, що пекельна сорочка не зможе мене вбити, хоч скільки я лежатиму в ній. Після такої заяви начальник в'язниці заповзвся довести йому, що таки вб'є мене.

– Ці сухорляві інтелігенти ошукають і самого чорта, – бурчав він. – Вони міцніші за сирицю. А проте ми впораємо його.

Чуеш, Стендінгу? Досі ми ще тільки гралися з тобою. Але ти хоч і зараз можеш позбутися клопоту – признайся тільки. Я дотримаю свого слова. Я вже сказав: динаміт або тобі капець.

Так воно й буде. Вибирай.

— Невже ви гадаєте, що я задля втіхи мовчу? — промовив я, насилу зводячи дух, бо Мордань Джонс саме натиснув мені ногою на спину, щоб міцніше зашнурувати, а я напружив усі м'язи, щоб вигадати трохи простору. — Мені нема в чому признаватись. Я відрубав би собі праву руку, аби тільки міг привести вас до того динаміту.

— Бачив я таких учених, як ти, — ошкірився начальник. — Що вже западе їм у голову, ніяким богом не викуриш із неї. Норовисті, як ті коні. Тісніше, Джонсе, хіба так шнурують! Або ти признаєшся, Стендінгу, або я звезу тебе зі світу! Так і знай.

Проте я помітив певну рівновагу. Що дужче знесилюєшся, то менше відчуваєш свої страждання. Не так боляче, бо меншає того, що болить. А коли людина вже виснажена, то далі повільніше слабшає. Усім відомо, що надто здорові чоловіки більше страждають від звичайнісінької хвороби, ніж жінки чи каліки. Коли майже всі сили виснажено, то вже й втрачати нічого. Зайвого тіла вже нема, а те, що лишається, стає пружне й міцне. Власне тепер я й був своєрідною пружиною, що міцно опиралася смерті.

Морел і Опенгаймер жаліли мене, вистукували своє співчуття, давали поради. Опенгаймер казав, що сам цього всього зазнав, навіть ще гіршого, а от же й досі живий.

— Тільки не піддавайся їм, — вибив він суглобами пальців. — Пильнуй, щоб тебе не замордували, бо це ж їм на руку ковінька... і не признавайся...

— Мені нема в чому признаватись, — відповів я, стукаючи носом чобота в двері: я лежав у пекельній сорочці й міг перестукуватись лише ногами. — Я нічогосінько не знаю про той клятий динаміт.

— Добре! — похвалив мене Опенгаймер. — Молодчага він, правда, Еде?

Це ще раз показувало, як мало було в мене шансів переконати начальника Есертена, що я непричетний до тієї справи з динамітом. Його настирливі допити переконали навіть Опенгаймера, котрий так захоплювався моєю непохитною мовчанкою.

На першій порі цього катування я примудрявся надовго засинати і бачив чудові сни. Звісно, вони були яскраві й реальні, як здебільшого й бувають сни, але мене вражала їх надзвичайна послідовність і логічність. Часто мені снилося, що я доповідав у колі вчених про якісь не зовсім ще з'ясовані питання, або читав їм свою ретельно опрацьовану статтю про якісь власні дослідження, або викладав свої висновки, зроблені на підставі чужих досліджень і спроб. Коли я прокидався, у мене в вухах ще дзвенів мій голос, а очі бачили надруковані на білому папері речення й цілі абзаци, і я, дивуючись, устигав їх перечитати, поки марево зникало. Мимохідь звертаю вашу увагу на одну цікаву подробицю: я помітив,

що свої міркування в цих снах завжди буду на дедукції.

Снилася мені також велика ферма, що на сотні миль простягалася на північ і на південь. Вона лежала десь у місцевості помірного клімату, що флорою та фауною скидалася на Каліфорнію. Не раз і не два, а, мабуть, разів із тисячу я вві сні бував на тій фермі.

Цікаво, що це була все та сама місцевість. Жодна істотна риса її ніколи не мінялася, хоч скільки разів вона мені снилась. Завжди з лук, зарослих люцерною, де паслися мої джерсейські корови, я їхав візком вісім годин до села побіля великого пересохлого струмка, і там сідав у потяг вузькоколійки. Кожна межа, що я повз неї проїздив своїм візком, запряженим гірськими кінями, кожне дерево, гора, кожний брід і місток, кожний вивітрений верх, кожна западина в узбіччі гори завжди були ті самі.

На цій цілком реальній фермі, що мені снилась, коли я лежав, зашнурований у пекельну сорочку, лише мінялися деякі дрібниці, залежно від пори року, а також від конкретної праці. На полонинах понад луками, зарослими люцерною, я почав розводити ангорські кози. І щоразу, як мені снилося те місце, я помічав зміну, але тільки таку, яка могла статися за час між двома снами.

О, ті зарослі кущами узбіччя! Мені здається, що я й тепер бачу, як уперше туди пригнали кіз. І добре пам'ятаю всі зміни, що зайшли потім: поступово з'являлися стежки, які вигризали кози у густому чагарнику, почали зникати менші, молодші кущики – їх кози просто поз'їдали; в усіх напрямках поробилися галявинки між старими й вищими кущами, що їх кози обскубували, звівшись на задні ноги; потім на галявинках знялася висока трава. Авжеж, ці сни найдужче чарували мене своєю послідовністю. Пам'ятаю, як настав день, коли прийшли люди з сокирами, позрубували решту кущів і віддали козам обгризати листя, бруньки й кору; а іншого разу, уже взимку, склали те обгрижене пруття в купи і поспалювали. Ще іншого дня я перегнав кози на інші, зарослі непроглядним чагарником кручі, а слідом за ними йшла черода худоби й паслася у високій по коліна соковитій траві, що виросла там, де колись був чагарник. Потім череду погнали далі, і прийшли мої люди, переорали плугами ті узбіччя, вивертаючи дерник і готуючи ріллю під майбутню сівбу.

А скільки разів мені снилося, як я виходив із потяга вузькоколійки на станції в маленькому селі побіля висохлого струмка, сідав на візок, запряжений гірськими кінями, і довгі години їхав знайомою дорогою, повз люцернові луки, повз вищі узбіччя, де в мене росли тепер ячмінь і конюшина. Я дивився, як мої робітники жали, косили, а далі, вибираючись щораз вище, кози обгризали чагарник і звільняли нові місця, щоб їх можна було орати.

Та це були тільки сни, химерні видива, створені дедуктивною, підсвідомою роботою мозку. Як ви побачите, вони були зовсім не подібні до того, що я перечував, коли виходив за ворота смерті і знову жив життям якоїсь іншої особи, що колись була мною.

Коли я, не спавши, довгі години лежав у пекельній сорочці, то увесь час ловив себе на

тому, що думаю про Сесіля Вінвуда, про того поета-фальшивника, що безпричинно заподіяв мені всю цю муку, а сам опинився на волі. Ні, я не відчував до нього ненависті. Надміру м'яке це слово! Нема в мові такого слова, що докладно могло б відбити мої почуття! Одне тільки можу сказати: мене гризло таке бажання помсти, що годі його й висловити. Немає такої мови, якою можна було б описати те, що пекло мою душу. Цілими годинами я вигадував йому найжахливіші, найпекельніші муки. Наприклад, я карав його стародавніми тортурами, коли до людини прив'язували залізний казанок, а туди впускали щура. Вийти на волю щур міг тільки через тіло людини, якщо він його перегризе. Я був у захваті від своєї вигадки, аж доки зміркував, що смерть прийде занадто швидко. Інший спосіб, мавританський, був би кращий, але ні, не варто далі на цьому спинятись. Одне слово, годинами не спавши і божеволівши з муки, я все марив про помсту над Сесілем Вінвудом.

Розділ IX

Довгі, болісні години, коли я не спав, навчили мене одній дуже важливої штуки, а саме: підкоряти своє тіло розумові. Я звик страждати пасивно, як, безперечно, звикли всі, хто пройшов вищу науку покари пекельною сорочкою. Нелегко було створити мозкові такий блаженний спокій, щоб забути про нерви, хоч вони тремтіли, скаржилися й страждали нестерпними муками.

Саме тому, що я навчився підкоряти тіло своїй волі, мені вже неважко було скористатися з секрету, якого навчив мене Ед Морел.

— Що, скоро каюк? — запитав він одної ночі.

Я пробув сто годин у пекельній сорочці і був страшенно знесилений. Такий, що не відчував власного тіла, хоч його вкривали суцільні рубці й болячки.

— Схоже на те, — простував я відповідь. — Мене доконають, якщо й далі так катуватимуть.

— Не піддавайся їм, — сказав він. — Є один спосіб. Я навчився його тут, у карцері, коли мені й Месі добре діставалось. Я вичухався, а він урізав дуба. Коли б я не добрав цього способу, то й мені прийшов би кінець. Але треба дуже знесилитись, щоб ужити його. Якщо спробувати, поки ще трохи є сили, нічого не вийде, і край! Тоді вже ніколи не вийде. Я зробив помилку, що сказав про цю штуку Джейкові, як у того ще було трохи сили.

Звісно, у нього нічого не вийшло. А потім, коли йому й справді припекло, було вже запізно, — перша невдача все звела нанівець. Він тепер навіть не вірить. Певен, що я його

дурю. Адже ж так, Джейку?

З тринадцятої камери відразу вистукано відповідь:

– Не слухай його, Дереле. Це чарівна казка.

– А все ж розкажи, – простукав я Едові Морелу.

– Тому я й чекав, поки ти геть виснажишся, – повів він далі. – Тепер цього тобі конче потрібно, і я навчу тебе. Саме впору. Як у тебе стане сили волі, то вийде. Я по собі знаю, бо мені пощастило це тричі.

– Але що ж воно таке? – нетерпляче запитав я.

– Уся штука в тому, щоб умерти в пекельній сорочці, змусити себе вмерти. Поки що ти мене ще не розумієш, але почекай. Ти знаєш, у пекельній сорочці тіло закладає, руки й ноги ніби засинають. Цьому не можна зарадити, але з цього можна скористатися. Не чекай, поки руки й ноги затерпнуть, а лягай якнайвигідніше на спину і починай застосовувати всю силу своєї волі. Тобі треба думати лише про одне, ти мусиш вірити в те, що думаєш. Коли не зможеш – нічого не вийде. Ти мусиш уперто думати й вірити, що ти – це не ти, а твоє тіло зовсім інше. Ти сам собою, а твоє тіло – непотрібна оболонка. Ти сам собі господар. Тобі не треба жодного тіла. Вір у цю думку й доводь її силою волі: примушуй своє тіло завмерти.

Починати треба з пальців на ногах. Одного за одним ти примушуєш їх завмирати. Ти їм наказуєш. Коли ти захочеш і повіриш, пальці почнуть завмирати. Найважче почати. Як заклакне перший палець, далі вже легко. Ти вже не силуєш себе вірити. Ти вже впевнений. Тоді напруж усю волю, щоб завмерло все тіло. Я знаю, що кажу, Дереле, бо тричі сам завмирав.

Коли ти вже почнеш завмирати, далі все буде гаразд. І найкумедніше, що ти при цьому присутній. Ось пальці тобі на ногах завмерли, проте сам живісінький. Ноги помалу мертвіють, до колін, тоді до стегон, а ти не змінюєшся. То тільки твоє тіло перестає жити, а ти лишаєшся таким, як був досі.

– А що далі? – допитувався я.

– Коли твоє тіло отак завмре, тоді ти просто залиш його, вийди з нього. А покинувши його, ти покинеш і камеру. Нехай кам'яні

стіни та залізні двері держать твоє тіло, але духа вони не можуть задержати. Ти сам переконаєшся. Твій дух буде окремо від тіла. Ти зможеш подивитися на нього збоку. Я знаю, що кажу, бо тричі виходив зі свого тіла. І дивився на нього збоку.

– Ха-ха-ха! – вистукав Опенгаймер із своєї тринадцятої камери.

– Ось бачиш. Біда в тому, що Джейк не вірить. Він тоді ще мав трохи сили, і йому не пощастило. Тепер він думає, що я жартую.

– Коли хтось помирає, то він уже мертвий, та й квит, – заперечив Опенгаймер.

– Кажу ж тобі, що я завмирав тричі, – відповів Морел.

– І ожив, щоб оце нам розповісти все, – поглузував Опенгаймер.

– Тільки не забувай ось чого, Дереле, – вистукував далі Морел.

– Це річ небезпечна. Таке почуття, ніби граєшся з вогнем. Важко пояснити, але мені тоді здавалося, що я буду далеко, і коли наглядачі прийдуть розшнуровувати мое тіло з сорочки, то я не зможу повернутися до нього назад. І тоді вму насправді. А мені не хотілося вмирати, я не хотів, щоб капітан Джемі та й усі вони раділи. Зате, Дереле, коли ти зумієш зробити все як слід, то будеш сміятися з начальника. Коли твоє тіло завмре, то вже однаково, хоч би вони й цілий місяць держали його в сорочці. Ні ти, ні твоє тіло не відчуватимуть болю. Буває ж таке, що людина засинає на цілий рік! Щось подібне станеться з твоїм тілом. Воно лежатиме собі в пекельній сорочці й чекатиме, коли ти до нього повернешся. Спробуй, я даю тобі добру пораду.

– А якщо він не повернеться? – спитав Опенгаймер.

– Тоді, Джейку, з нього можна буде сміятися. І з нас, мабуть, також, що чіпляємось за це мізерне життя, якого так легко спекатись.

На цьому розмова закінчилася. Мордань Джонс, котрий був трохи заснув крадькома, прокинувся й погрозив, що вранці подасть рапорт на Морела й Опенгаймера, а це означало – пекельну сорочку. Мені він не загрожував, бо знав, що вона мене й так не мине.

Забувши про біль, я лежав серед тиші й мовчання і думав про Морелову пораду. Я вже згадував, що, удаючись до самогіпнозу, я пробував проникнути в свої колишні життя. І переконався, що в них можна проникнути, хоч бачене не мало послідовності.

Але Морелів спосіб вочевидь був протилежний моему самогіпнозові, тим-то я дуже ним зацікавився. Гіпнотизуючи себе, я найперше втрачав свідомість. А за Мореловим способом свідомість залишалась аж до кінця, і коли тіло завмирало, вона підносилася на такі високі щаблі, що залишала його, залишала Сан-Квентін і линула в далечінь, хоч не переставала бути свідомістю.

«Так чи ні, а варто спробувати», – вирішив я. Усупереч властивому вченим скептицизмові, я повірив. Я не мав сумніву, що зумію зробити те, що тричі зробив Морел. Може, ця віра так легко опанувала мене тому, що я до краю виснажився. А може, мені просто забракло сили на скептицизм. Ед Морел уже висловив таку думку. Він дійшов до неї чисто емпірично, і, як ви далі побачите, я довів її також емпірично.

Розділ X

Однаке найбільше заважило те, що другого ранку начальник Есертен прийшов до моєї камери з наміром доконати мене. Із ним були капітан Джемі, Мордань Джонс і Ел Гачінс. Цього Гачінса засудили на сорок років, але він сподівався, що його помилують. Останні чотири роки Гачінс був у в'язниці за головного старосту. Можете уявити, яку силу давало йому це становище, коли я скажу вам, що самі лише його хабарі становили три тисячі доларів на рік. Заощадивши десять – дванадцять тисяч і сподіваючись помилування, він був, звісно, сліпим знаряддям у руках начальника в'язниці.

Я сказав, що начальник прийшов із наміром доконати мене. Це видно було з його обличчя, і це підтвердили його вчинки.

– Огляньте його, – наказав він лікареві Джексону.

І той покидьок здер із мене сорочку, що зашкарубла від бруду, – я не мав змоги змінити її, відколи сидів у самотинній камері, – і оголив мое змучене тіло. Шкіра, наче темно-жовтий пергамент, зморщилася на ребрах і взялася гнійними ранами від пекельної сорочки. Огляд був безсоромно поверховий.

– Витримає? – запитав начальник.

– Авжеж, – відповів Джексон.

– Як серце?

– Чудове.

– То ви вважаєте, що він витримає десять день?

– Будьте певні.

– Не вірю! – люто гримнув начальник. – Проте спробуємо. Лягай, Стендінгу.

Я слухняно ліг долілиць на розстеленій пекельній сорочці.

Начальник на мить ніби завагався.

– Повернись! – наказав він.

Я спробував повернутись, але був такий кволий, що тільки безпорадно заборсався долі.

– Удає, – зауважив Джексон.

– Ну гаразд, перестане вдавати, коли я його доконаю, – сказав начальник. – Допоможіть йому. Мені ніколи з ним воловодитись. Мене перевернули на спину, і я глянув начальникові в обличчя.

– Стендінгу, – озвався він повагом. – Більше я не буду з тобою панькатись, я втомився, мені надокучила твоя впертість. Терпець мені урвався. Лікар Джексон каже, що ти ще можеш і десять днів витримати в цій сорочці. Уяви, що з тобою буде. Я хочу дати тобі останню нагоду. Признайся, де динаміт. Тієї миті, як він буде у мене в руках, я заберу тебе звідси. Ти скупаєшся, поголишся і вдягнеш усе чисте. Я на півроку залишу тебе спочивати й оклигувати в шпиталі, а тоді призначу бібліотечним старостою. Це найбільше, що я можу для тебе зробити. До того ж ти ні на кого не доносиш. Ти єдиний у цілому Сан-Квентіні знаєш, де динаміт. Ти нікого не скривдиш, коли признаєшся, а тобі буде тільки добре. А якщо ні... – Він замовк і недвозначно знизав плечима. – Якщо ні, то тебе зашнурують зараз у пекельну сорочку на десять днів.

Мене поймав жах. Я був певен, так само як і начальник, що для такого кволого, як я, це означає смерть, але я згадав Морелову пораду. Тепер, як ніколи, вона була мені потрібна, і, як ніколи, я повинен твердо вірити в неї. Я усміхнувся в лице Есертенові й уклав свою віру і в усмішку, і в ті слова, що йому сказав.

– Бачите, начальнику, що я всміхаюся? – запитав я. – Якщо через десять днів, коли ви будете розв'язувати мене, я так само усміхатимусь до вас, то чи дасте ви тютюну й паперу Морелові й Опенгаймерові?

– Ну, хіба не божевільні люди ці вчені? – пирхнув капітан Джемі.

Начальник в'язниці був запальної вдачі й сприйняв мої слова за образливі кпини.

– За це тебе тільки тісніше сповіють, – сказав він.

– Пропоную вам закластися, начальнику, – спокійно провадив я далі. – Сповивайте мене

якнайтісніше, але справді, якщо через десять днів я посміхнуся вам, то дасте тютюну Морелові й Опенгаймерові?

– Ти щось дуже впевнений у собі.

– Упевнений, тому й пропоную закластися.

– Може, ти став набожним? – поглузував він.

– Ні, – відказав я, – просто в мені більше життя, ніж ви можете забрати. Зашнуруйте мене в пекельну сорочку хоч на сто днів, коли хочете, а опісля я все-таки посміхнуся вам.

– Я гадаю, що для тебе, Стендінгу, й десять день забагато.

– Гадаєте? Ви певні? Коли певні, то ви ж нічого не втратите, вам не доведеться видавати десять центів на дві пачки тютюну. Чого ж ви тоді боїтесь?

– Я б оце зараз розтовк тобі пику й за два центи! – оскаженивши, закричав він.

– Я не дозволю собі стати вам на перешкоді, – я був гречний до нахабства. – Бийте, скільки влізе, а в мене, проте, лишиться доволі місця на обличчі для усмішки. А поки ще ви вагаєтеся, чи бити, чи ні, то краще закладімся.

Треба остаточно знесилитись і втратити всяку надію на щось, щоб у самотинній камері так дражнити начальника в'язниці. Або ще й непохитно вірити в диво. Тепер я знаю, що вірив, і тому так чинив. Вірив у те, що сказав Морел. Вірив, що навіть сто днів у пекельній сорочці не доконають мене.

Капітан Джемі, мабуть, відчув, що я непохитно у щось вірю, бо він сказав начальникові:

– Я згадую випадок з одним шведом, що збожеволів років двадцять тому. Вас ще тут не було. Він убив когось, посварившись за двадцять п'ять центів, і його засудили на довічно. Він був кухар. Дуже побожний. Якось він заявив, що по нього спустилася з неба золота колісниця, сів на розжарену до червоного плити і почав смажитися, виспівуючи гімни та святі псалми. Його звідти стягли, проте він прогорів аж до кісток і за два дні задер копита у шпиталі. До самого кінця він запевнив, що не чув жару, – і не застогнав ані разу.

– Ну, Стендінг у нас застогне, – буркнув начальник.

– Коли ви такі певні, то чому ж не пристаєте на мою пропозицію? – і далі дражнив я начальника.

Він так розсердився, що я б, мабуть, зареготав, якби не був у такому розпачливому стані.

Лице йому скривилося. Він стиснув кулаки, і я подумав навіть, що він накинеться й почне мене бити. Проте, напружившись, він опанував себе.

– Добре, Стендінгу, – гаркнув він. – Я згоден. Але тобі доведеться добре впріти, щоб через десять день знов посміхнутися. Перекиньте його, хлопці, і затягніть так, щоб аж ребра хруснули. Покажи, Гачінсе, як ти вмієш шнурувати.

Мене перевернули й затягнули так, як ніколи. Староста таки показав свою вправність. Я силкувався якомога вигадати для себе хоч трохи простору. Звісно, мало, бо я дуже схуд, а м'язи стали такі тонкі, як мотузочки. Я вже не мав ні тіла, ні сили, і коли затаював трошечки простору, то, їй-богу, лише тим, що розтягав суглоби між кістками. Але тепер Гачінс не дав і цього зробити. Раніше, ще тоді, як не був старостою, він добре вивчив усякі такі штуки, бо й сам не раз лежав у пекельній сорочці.

Гачінс, бачите, удачею був підлий пес. Колись, може, він був людиною, та суспільне колесо його зломило. Він зібрав собі десять чи дванадцять тисяч і сподівався вийти на волю, якщо ревно виконуватиме накази. Згодом я дізнався, що одна дівчина вірно чекала на нього. Жінка часто буває тим чинником, що дає змогу зрозуміти поведінку чоловіка.

Якщо хтось будь-коли робив убивство, обміркувавши і розваживши його наперед, то це саме Ел Гачінс того ранку, з наказу начальника в'язниці, у самотинній камері номер один. Він позбавив мене навіть тої дешиці простору, що мені іноді щастило затаїти; і коли мое тіло стало безвладне й безборонне, він щосили натиснув ногою на спину і так стягнув мене, як ніхто досі.

Тендітна оболонка, в якій містилися мої життєві органи, була так немилосердно стиснута, що я одразу відчув над собою подих смерті. Але в мені зберіглося чудо моєї віри: я був певен, що не вмру. Я знав, кажу, знав добре, що не вмру. Голова мені паморочилася, серце калатало так, що його удари віддавались від нігтів на ногах аж до кінчиків чуба на голові.

– Либонь, тіснувато, – неохоче визнав капітан Джемі.

– Дурниці, – заперечив лікар Джексон. – Я вас запевняю, що йому нічого не станеться. Він із криці. Правду кажучи, йому давно б слід гинути.

Начальник Есертен заледве спромігся просунути пальця між шнурками та моїм тілом. Проте йому цього було мало: він наступив на мене ногою і, спираючись на неї всією вагою свого тіла, потягнув за мотуз. Проте не зміг ніскільки витягти.

– Скидаю перед тобою шапку, Гачінсе, – сказав він. – Ти своє діло знаєш. Перекиньте його тепер, нехай я погляну.

Вони перекинули мене на спину. Я подивився на них витріщеними очима. Я певен був, що якби мене так стиснули вперше, то я неодмінно помер би вже за десять хвилин. А тепер я був дуже вправний. Мав за собою тисячі годин у сорочці, а крім того, вірив у те, що сказав мені Морел.

Ну, смійся! Смійся, хай тобі чорт! – гаркнув начальник в'язниці. – Де ж та твоя усмішка, що ти нахвалявся?

Моїм легеням не ставало повітря, і я задихався, серце мое мало не лопало, голова паморочилась, проте в мене вистачило сили усміхнутися начальникові в обличчя.

Розділ XI

Грюкнули двері й відрізали мене від усього, лишивши лише трошечки світла. Я лежав сам на спині. Усякими засобами, яких я добирав, коли мене зашнуровували в пекельну сорочку, я дюйм за дюймом пересунувся по підлозі так, що носом чобота на правій нозі міг торкатися дверей. Це була велика втіха. Я вже не відчував себе таким без краю самотнім. Як буде треба, я зможу перестукуватися з Морелом.

Проте начальник Есертен, мабуть, дав наглядачам суворий наказ, бо коли я врешті спромігся вистукати Морелові, що наміряюся зробити його спробу, вони перешкодили йому відповісти. Мене наглядачі тільки лаяли, бо я був уже зв'язаний на десять днів і ніякою більшою карою вони не могли мені погрозити.

Пригадую, що тоді я звернув увагу на надзвичайну ясність свого розуму. Тіло страждало, як і завжди, від нестерпної муки, але розум ставився до неї пасивно, і на страждання я звертав не більше уваги, як на підлогу піді мною або на стіни навколо мене. Ніколи ще людина не була у відповіднішому для Морелової спроби душевному й розумовому стані. Звісно, найбільше до цього спричинялась моя виснаженість, але було й ще щось. Я давно вже привчив себе забувати про біль, позбувся й страху, й сумнівів. Усю силу своєї душі я вклав у віру, що воля панує над тілом. Мій пасивний стан скидався швидше на сон і водночас був близький до найвищого ступеня екзальтації.

Я взявся зосереджувати свою волю. Тіло мое вже почало німіти й терпнути від затриманого кровообігу. Усю увагу я скерував на мізинець правої ноги і, напружуючи волю, наказував йому перестати жити в моїй свідомості, померти для мене, тому що мені, його господареві, він не потрібний. Я страх як натужувався; Морел попередив, що так повинно бути. Проте я нітрохи не мав сумнівів. Я знав, що палець замре, і відчув, як він завмер.

Силою своєї волі я вилучав із життя суглоб за суглобом.

Далі пішло легше, тільки, на жаль, повільно. Суглоб за суглобом завмирили пальці на ногах; потім поступово завмерли ступні, тоді коліна.

Я був такий збуджений, що не радів навіть своєму успіхові. Я знав тільки одне, що примушую власне тіло вмирати, і весь віддався цій меті, не думаючи ні про що. Я виконував своє завдання, мов той муляр, що кладе цеглину до цеглини, і дивився на цю працю, як на щось звичайне, – як муляр на свою роботу.

За годину тіло мое було мертве по стегна, а тоді завмирання посунулося далі вгору.

І лише коли воно дійшло до рівня серця, уперше моя свідомість потьмарилась. Злякавшись, щоб не втратити її зовсім, я спинив смерть на цьому місці й усю увагу зосередив на руках. У голові мені знову прояснилося, і я швидко змертвив руки й плечі.

Тепер мое тіло було вже все мертве, окрім голови й невеличкої місцини в грудях. Удари стисненого серця не віддавалися більше в мозкові. Воно билось рівно, хоч і слабенько. Якби я такої хвилини міг радіти, то зрадив би, що нічогісінько не відчуваю.

Відтоді, однак, мої переживання різняться від Морелових. Машинально напружуючи волю, я почав упадати в дрімоту, як це завжди буває на межі між сном та дійсністю. Мені почало здаватися, ніби мій мозок дивовижно збільшується, але тільки мозок, а не череп. Часом миготіли якісь іскри, спалахували виблиски світла, ніби навіть я, володар свого тіла, на мить переставав існувати, але відразу по тому я знову ставав самим собою, усе ще зв'язаний тілесною оболонкою, яку змушував помирати.

Найбільше бентежило мене збільшення мозку. Я відчував, що він, як і перше, обмежений черепом, а проте здавалося, наче його об'єм уже вийшов за межі черепа й поширюється далі. Заразом у мене було ще одне найдивніше відчуття, якого я ніколи досі не мав. Час і простір у моєму сприйнятті страшенно розтягалися. Навіть не розплющуючи очей, я знав, що стіни моєї малесенької камери розступились і вона стала подібна до величезної аудиторії. Поки я розмірковував над цим явищем, стіни розступалися щораз ширше. На хвилину в голові мені майнула химерна думка: коли так розсунеться уся Сан-Квентінська в'язниця, то незабаром її надвірні стіни з одного боку ввійдуть у Тихий океан, а з другого – угородяться в Невадську пустелю! За цією думкою майнула й друга, така сама безглузда: якщо матерія могла пройти крізь матерію, то, можливо, стіни моєї камери вже пройшли крізь стіни в'язниці, і я опинився на волі. Це була, звісно, химерна фантазія, ні на хвилину я не забував цього.

Час теж якось дивно розтягався. Серце стукало через великі проміжки. Я розважався тим, що почав рахувати, скільки минає секунд між ударами. Перший раз, дуже добре пам'ятаю,

я налічив сто, потім проміжки подовшали, і я втомився лічити.

Поки ілюзія розтягнення часу й простору дедалі зростала, я, дрімаючи, обмірковував нову поважну проблему. Морел казав, що він визволився від свого тіла, убивши його, або, правильніше, вилучивши його зі своєї свідомості, що, власне, те саме. Тепер моє тіло майже цілком завмерло, і я був певен, що, скупчивши волю на останньому, ще живому, клаптикові, я доведу і його до змертвіння. Проте тут виникав новий клопіт, адже Морел не попередив мене, чи треба мені змертвити й голову? І коли я це зроблю, то чи не помре навіки тіло Дерела Стендінга, незалежно від того, яка доля спіткає його душу?

Я ризикнув змертвити й серце, що ледве билось. Натуживши волю, я відразу домігся свого. У мене не стало ні серця, ані грудей. Лишився самий розум, душа, свідомість, – звить це, як хочете, і жило воно у туманному мозкові, що хоч містився всередині мого черепа, а проте все зростав і вийшов поза його межі.

І раптом я блискавкою полинув кудись у світі. Стрибок – і я перекинув покрівлю тюрми, неба Каліфорнії й опинився десь між зорями. Я свідомо кажу «між зорями», бо мандрував серед них. Я бачив себе дитиною. Мене оповивала легка серпанкова тканина дуже ніжних відтінків, що виблискували у холодному зоряному світлі. У цьому, безперечно, відбулося моє хлоп'яче враження від одягу циркових акторів й уявлення про одяг малих янголят.

Та хоч там як, а в такому вбранні я блукав між зорями, піднесений свідомістю, що переді мною далека дорога, що в кінці її я знайду всі космічні формули й досягну остаточну таємницю всесвіту. Я тримав довгу скляну паличку. Кінцем її мені треба було торкатися кожної зірки, повз яку я пролітав. І я напевне знав, що коли пропущу хоч одну зірку, то навіки впаду в безодню і буду каратися за цей непростачний гріх.

Довго я мандрував між зорями. Коли я кажу «довго», то мусите пам'ятати, що час дуже розтягався в моїй уяві. Століттями я блукав у просторах, упевнено й нехибно торкаючись кінчиком скляної палички кожної зірки. Мій шлях щодалі яснішав, і я наближався до неосяжної мети безмежної мудрості. Але я й на хвилину не дурив себе. Я не був якимсь іншим моїм «я». Весь час я був свідомий, що я Дерел Стендінг, і що це я мандрую між зорями й торкаюся їх своєю скляною паличкою. Одне слово, я знав, що в цьому не було нічого реального, нічого такого, що коли-небудь траплялося чи могло трапитись у дійсності. Усе це було не що інше, як чудна оргія уяви, яка буває тоді, коли людина сп'яніє, чи коли марить, чи навіть у звичайному сні.

Я весело ширяв собі небесними просторами, і ось якось моя паличка не торкнулася одної зорі. Ураз я зрозумів, що вчинив великий гріх. І тієї ж миті мене приголомшив удар, потужний, владний, неблаганний і неминучий, як залізна п'ята долі, аж луна покотилася всесвітом. Уся зоряна система заіскрилася, завирувала і спалахнула полум'ям.

Тіло моє шматнула гостра, рвучка мука. Я знову був Дерел Стендінг, довічно ув'язнений,

що лежав у пекельній сорочці. Я знав, через що повернувся назад. То Ед Морел із камери номер п'ять покликав мене своїм стуком.

Тепер я спробую пояснити вам, як для мене розтягнулися час і простір. Потім, через кілька днів, я спитав Морела, що він тоді хотів мені сказати. Виявилося, що він просто запитав: «Як ти там, Стендінгу?» Він стукав дуже швидко, користаючись нагодою, що наглядач був у іншому кінці коридора. Ще раз скажу: стукав він дуже швидко і, – зверніть увагу! – між першим і другим стуком я був ще геть далеко, я мандрував ще міжзоряними просторами, одягнений у легке вбрання, і торкався скляною паличкою кожної зірки, я ще мчав до тих неосяжних формул, що з'ясували б мені остаточну таємницю буття. І як перше, минали цілі сторіччя. Тоді почувся поклик – тверда п'ята долі, і гостра, рвучка мука повернула мене знову до моєї камери в Сан-Квентіні. То Ед Морел постукав удруге. Проміжок між першим та другим стуком не міг бути довший як півсекунди. А для мене так неймовірно розтягся час, що за ці півсекунди я промандрував між зорями цілі сторіччя.

Я знаю, читачу, що все це здається тобі нісенітницею. Погоджуюсь. Воно нісенітниця. А проте, я все це пережив. Для мене воно таке саме реальне, як і той змії, що його людина бачить у гарячковому маренні.

Та хоч би там що, а Морелові треба було не більше двох хвилин, щоб простукати своє запитання. А для мене між його першим стуком і останнім минули епохи. Однак тепер я вже не міг так радісно, як перше, мандрувати зоряним шляхом, на ньому чатував страх перед неминучим покликом, що кине мене назад, до жорстоких мук пекельної сорочки. І епохи моїх блукань серед зоряних просторів стали епохами страху.

І весь час я знав, що це Ед Морел своїм вистукуванням так немилосердно прив'язує мене до землі. Я хотів звернутися до нього, просити його, щоб він перестав, але я так старанно вилучив своє тіло з свідомості, що не міг його воскресити. Воно лежало в пекельній сорочці мертве, хоч я ще жив у його черепі. Марно напружував я волю, щоб нога моя послала звістку Морелові. Я собі доводив, що маю ногу. Однак я так досконало вилучив своє тіло, що, по суті, цієї ноги не існувало.

А тоді, – тепер я знаю, що Морел просто перестав стукати, – я знову полинув своїм зоряним шляхом, і ніхто мене по вертав назад. Потім, усе ще мандруючи, я відчував, що засинаю, і який же то був чарівний сон! Час від часу вві сні я рухався, – авжеж! Ви тільки вдумайтесь у це слово: «рухався»! Я ворухив руками й ногами, відчував дотик чистих простирадл до свого тіла, мені було затишно. Це було пречудово! Як людина, помираючи зі спраги в пустелі, бачить марева – дзюркотливі водограї, прохолодні кринички, – так і я бачив, що визволився з пекельної сорочки, що замість бруду навколо мене чистота, і замість моєї поморщеної, мов пергамент, шкіри, – здорова, гладенька, як оксамит. Але зараз ви переконаєтеся, що мої марева були й інакші.

Я прокинувся. О, я вже не спав, а тільки лежав із заплющеними очима. І прошу вас,

зрозумійте: усе, що трапилося потім, нітрохи не здивувало мене. Усе видавалося цілком нормальним і природним. Запевняю вас, що я був самим собою. Проте вже не Дерелом Стендінгом. Він так само не мав нічого спільного зі мною, як і його суха, поморщена, мов пергамент, шкіра з моєю, свіжою та м'якою. Я не знав ніякого Дерела Стендінга, та й не міг його знати, бо він тоді ще не народився, та й мав народитися аж за декілька сторіч. Одначе ви самі зараз переконаєтеся.

Я лежав із заплющеними очима і лінкувато прислухався. Знадвору долинав рівномірний цокіт кінських копит по бруківці. Часом бряжчала зброя і металеві оздобы на конях, і я зрозумів, що повз мої вікна вулицею проїхав загін кінноти. Я знічев'я міркував, хто б то міг бути. Відкілясь, – зрештою, я знав, що з подвір'я заїзду, – знову почувся цокіт копит і нетерпляче іржання. Я впізнав, що це чекає мій кінь.

Почулася хода. Хтось ступав ніби обережно, а проте навмисне тупав, виявляючи свій таємний намір, збудити мене, якщо я сплю. «Хитрий старий!» – усміхнувся я сам до себе.

– Понсе, – озвався я, не розплющуючи очей, – швидше води, холодної, ціле відро! Сю ніч я забагато випив, і тепер мені горить усередині.

– Та й спали теж забагато, – пробурчав старий, подаючи мені кухоль води, загодя принесений.

Я сів, розплющив очі, узяв обіруч кухля з водою і, жадібно припавши до нього губами, подивився на Понса.

Тепер зверніть увагу на дві речі: я розмовляв французькою мовою і не дивувався цьому. Тільки опісля, коли я знову опинився у своїй самотинній камері та згадував усе те, про що оце пишу, – я збагнув, що розмовляв французькою, і то добре. А я, Дерел Стендінг, що пише тепер ці рядки у відділенні для вбивць у Фолсомській в'язниці, знав французьку мову лише в обсязі програми середньої школи, тобто читав, але розмовляти зовсім не міг. Я не вмів би навіть вимовити як слід французькі назви у меню.

Та вернімося до мене в кімнату. Понс був маленький худенький дідок. Він народився в нас у домі, я це знав, тому що того дня, який я описую, випадково про це згадували. Він мав добрих шістдесят років. Був беззубий, але бадьорий і моторний, дарма що кульгав, якимось кумедно підсакаючи. Проживши з нами ціле своє життя, він дозволяв собі бути з усіма запанібрата. Він служив у мого батька ще раніше, ніж я навчився ходити, а як батько помер, то він перейшов до мене. Саме того дня Понс оповідав мені про це. Ногу йому скалічило на війні в Італії, під час кавалерійської атаки. Ледве він устиг був витягти мого батька з-під кінських копит, як його вдарили списом у стегно, і він сам попав під копита. Батько, буди при пам'яті, але безпорадний через рани, бачив усе те. Таким чином Понс здобув собі право бути мало не зухвалим із нами, принаймні зі мною, сином мого батька.

Понс докірливо похитав головою, побачивши, як жадібно я п'ю воду.

– Чули, як вона кипіла мені в горлі? – засміявся я, віддаючи йому порожнього кухля.

– Викапаний батько! – безнадійно мовив він. – Проте ваш батько згодом усе-таки дечого доброго навчився, а ви навряд чи навчитесь.

– Еге, навчився, коли йому живіт не давав пити, коли від одного ковтка його аж вивертало, – дражнив я старого. – Не штука не пити, коли не годе!

Поки ми розмовляли, Понс поскладав біля ліжка те, що я мав сьогодні одягти.

– Пийте, пийте собі, пане, – мовив він, – вам не завадить. Помрете із здоровим шлунком.

– Ви хочете сказати, що він у мене залізний? – Я вдавав, ніби не розумію, на що він натякає.

– Я хочу сказати... – почав він знову, але, збагнувши, що я його дражню, замовк, надув свої поморщені губи й повісив на бильце стільця мій новий плащ із соболів. – Вісімсот дукатів, – ошкірився він, – тисяча кіз і сотня ситих биків за плащ, щоб вам було тепло. Цілих два десятки ферм на спині мого шляхетного пана.

– А ось тут ціла сотня добірних ферм, та ще й замок або два на додачу, а то й палац, – сказав я, торкаючись рукою до шаблі, що її він саме клав на стілець.

– Ваш батько також здобув усе дужою рукою, – дорікнув Понс, – але він умів берегти здобуте.

Старий замовк, зневажливо показуючи на мій новий червоний атласний камзол, – надзвичайно гарний, тільки дуже дорогий.

– За оце шістдесят дукатів! – не вгавав Понс. – Ваш батько радше б віддав усіх кравців та юдеїв із цілого християнського світу на потіху сатані, аніж заплатив би такі гроші.

Отак весь час, поки ми вдягались, тобто поки Понс допомагав мені вдягатись, ми з ним під'їдали один одного.

– Я бачу, що ви, Понсе, не чули останньої новини? – хитро закинув я.

Старий нашорошив вуха. Він любив усякі плітки.

– Останньої новини? – перепитав він. – Може, щось про англійський двір?

– Ні, – я похитав головою, – але, мабуть, це тільки для вас новина, а всі решта вже її знають. То ви справді не чули? Грецькі філософи шепталися про неї ще дві тисячі років тому. Через цю ж новину я і став носити двадцять заможних ферм на спині, через неї живу при дворі й чепурно вбираюся. Бачите, Понсе, світ – це найпаскудніше місце, життя – найсумніша річ, усі люди вмирають, а коли помруть, то вони, звісно, мертві. Отже, щоб урятуватись від туги й лиха, нинішні люди, такі, як я, шукають утіхи, забуття й шалених розваг.

– Ну, а новина, пане? Про що шепталися філософи в давнину?

– Про те, що Бог помер, Понсе, – відповів я врочистим голосом. – Невже ви не чули? Бог помер, незабаром і я помру, тож і ношу на плечах двадцять заможних ферм.

– Ні, Бог живий, – палко заперечив старий, – і Царство Його наближається. Кажу вам, пане, воно вже близько. Може, й завтра, і тоді земля загине!

– Так казали люди й у давньому Римі, Понсе, коли Нерон робив із них живі смолоскипи собі на втіху.

Понс жалісливо подивився на мене й сумно мовив:

– Надмірне знання народжує неміч. Я завжди опирався. Проте вам, звісно, треба було зробити по-своєму і тягати мої старі кістки із собою. Вивчати астрономію й арифметику у Венеції, поезію та всі оті італійські штучки у Флоренції, астрологію в Пізі, а в тій країні божевільних, у Німеччині, – уже й не знаю що. Хай би їх чорт узяв, тих філософів! Я вам кажу, пане, я, Понс, ваш служник, кволий, темний у письмі дід, я кажу вам, що Бог е, і незабаром прийде час, коли ви станете перед ним. – Він раптом замовк, щось, мабуть, згадавши, і додав: – Він тут, той священик, про якого ви казали.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=51325812&from=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам

способом.

notes

Сноски

1

Вордсворт, Вільям (1770–1850) – англійський поет-романтик. Вашингтон, Джордж (1732–1799) – видатний американський політичний діяч, перший президент США. Замолоду багато подорожував.

2

Війна 1812 року – між США та Англією.

3

У нашій останній війні. – Йдеться про війну 1901 року, унаслідок якої США придушили Філіппінську республіку.

4

Агорафобія – хворобливий страх перед просторінням.

5

Давидова вежа і далі – Яффська брама – архітектурні пам'ятки давнього Єрусалима.

6

Самарія – місто-держава у давній Палестині.

7

Голгофа – місце страти злочинців у давньому Єрусалимі; тут нібито розіп'ято Ісуса Христа.

8

Гааз – реальна особа, відомий льотчик початку XX ст. Новий Єрусалим – ідеал праведного життя у християнській богословській літературі.

9

Голконда – середньовічна держава в південній Індії. Переносно – джерело великого багатства.

10

Святий Іполіт (бл. III ст.) – діяч християнської церкви. Плотін (205?–270) – римський філософ-неоплатонік. Атенодор – ім'я двох філософів-стоїків I ст. до н. е.

11

Гроцин, Вільям (1446?–1519) – англійський учений, знавець античної Греції, друг Еразма Роттердамського (1469–1536), відомого гуманіста доби Відродження.

12

Полковник де Рошас, Ежен (1837–1914) – французький експериментатор-психолог, що у своїх псевдонаукових творах обстоював ідею «переселення душ».

13

Стейнтон Мозес – психічно хворий, який у своїх мареннях нібито перевтілювався в тих історичних осіб, що ними він був у попередніх своїх існуваннях.